

ماهیت و قلمرو تعهد رفتار ملی در چارچوب موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات

حسن سواری*

مه‌ریار راشدی**

چکیده

یکی از دستاوردهای مهم آخرین دور مذاکرات گات، انعقاد موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس) در دور اروگوئه بود. با تولد گاتس و لازم‌الاجرا شدن آن از اول ژانویه ۱۹۹۵، نظام تجارت جهانی که تا پیش از این فقط بر کالاها قابل اعمال بود، بر تجارت خدمات نیز حاکم شد. گاتس اولین موافقت‌نامه چندجانبه در زمینه خدمات است که شامل مجموعه‌ای از تعهدات کلی و خاص است. یکی از این تعهدات خاص، تعهد رفتار ملی است. تعهد رفتار ملی که در ماده ۱۷ گاتس مطمح نظر قرار گرفته، مقرر می‌دارد، رفتار متخذه با خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات خارجی نباید از رفتار با خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات داخلی مشابه نامطلوب‌تر باشد. تعهدات رفتار ملی و دسترسی به بازار از جمله تعهدات خاص هستند که محدودیت‌های بخش‌ها و شیوه‌های عرضه خدمات در مورد آنها، در جدول تعهدات خاص درج می‌شوند؛ این جدول جزء لاینفک گاتس محسوب می‌شود. فارغ از معافیت‌های کلی تعهدات گاتس که در مواد ۱۴ و ۱۴ مکرر به آنها پرداخته شده، تعهد رفتار ملی مشتمل بر معافیت‌های دیگری است که در ضمن این پژوهش به آنها اشاره شده است.

واژگان کلیدی: سازمان جهانی تجارت، گاتس، خدمات، عدم تبعیض، رفتار ملی.

---

h_savari80@yahoo.com

* استادیار دانشکده حقوق دانشگاه تربیت مدرس

** کارشناس ارشد حقوق بین‌الملل دانشگاه تربیت مدرس (نویسنده مسئول)

mehryar.rashedi@modares.ac.ir

سازمان جهانی تجارت (WTO)^۱ یکی از جوان‌ترین و اصلی‌ترین سازمان‌های بین‌الدولی^۲ است که در زمینه تجارت بین‌المللی فعالیت می‌کند. این سازمان، علی‌رغم قدمت کم خود، به سرعت به یکی از بانفوذترین سازمان‌ها در جهان در حال تغییر تبدیل شده است.^۳ سازمان جهانی تجارت بر پایه سلف خود یعنی گات^۴ ۱۹۴۷ که به عنوان نظام تجاری چندجانبه موقت شکل گرفته بود، تشکیل شد. از زمان تشکیل این سازمان، گات که موقعیت یک سازمان بین‌المللی را نداشت، به سازمان تخصصی ارتقا یافت.^۵

منشأ سازمان جهانی تجارت به موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات ۱۹۴۷) بر می‌گردد. گات در دوره پس از جنگ جهانی دوم، مورد مذاکره قرار گرفت و آن، زمانی بود که ایالات متحده آمریکا و متحدانش به منظور نیل به توافقی در جهت کاهش تعرفه‌های تجارت کالا دور هم جمع شده بودند.^۶ در این زمان، قدرت‌های جهانی، آرزوی ایجاد سازمان تجارت بین‌المللی (ITO)^۷ را در سر می‌پروراندند. با این حال، این پروژه، به دلیل عدم موافقت ایالات متحده در پذیرش تعهدات گسترده‌ای که سازمان تجارت بین‌المللی در بر داشت، هرگز به وجود نیامد.^۸ در عوض، گات ۱۹۴۷ با تعهدات کم‌ترهاجمی خود، بر اساس یک توافق و سازش بسیار عالی با ۲۳ امضا شروع به کار

1- World Trade Organization.

۲- لازم به ذکر است علاوه بر کشورها، اتحادیه‌های گمرکی مانند اتحادیه اروپا نیز می‌توانند اعضای سازمان جهانی تجارت باشند. بر اساس گزارش سازمان، تا ۲ مارس ۲۰۱۳ تعداد اعضای WTO، ۱۵۹ عضو بود که با اضافه شدن یمن در اواخر سال ۲۰۱۳، این تعداد به ۱۶۰ عضو رسید. علاوه بر اعضای اصلی، سازمان، ۲۴ عضو ناظر دارد که در میان آن‌ها نام کشورهای چین، افغانستان، ایران، سوریه، واتیکان (سریر مقدس) و ... به چشم می‌خورد.

Available at:

http://www.wto.org/english/thewto_e/what_is_e/tif_e/org6_e.htm

3- Van den Bossche, Peter, *The Law and Policy of the World Trade Organization: Text, Cases and Materials*, Cambridge University Press, 2005, p. 77.

4- General Agreement on Tariffs and Trade (GATT).

5- Schermers, H. G., & N. M. Blokker, *International Institutional Law, Unity within Diversity*, 5th Revised ed., Leiden, Martinus Nijhoff, 2011, p. 1088.

6- Lester, S. & B. Mercurio, *World Trade Law: Text, Materials and Commentary*, Portland, Hart Publishing, 2008, pp. 65-67.

7- International Trade Organization.

8- Van den Bossche, op. cit., pp. 80-81.

کرد.^۱ هدف اصلی گات، کاهش تعرفه‌های گمرکی و سایر موانع تجاری به‌عنوان موانع اصلی برای رشد اقتصادی بیشتر بود. اگرچه گات فاقد چارچوب سازمانی بود، به موفقیت‌های بزرگی در کاهش تعرفه‌های مربوط به تجارت کالا دست یافت.^۲ گات ۱۹۴۷ در طول سال‌ها و در دوره‌های مختلف، مورد مذاکره و توسعه قرار گرفت. از سال ۱۹۴۷، گات هشت دور متوالی مذاکرات تجاری چندجانبه به خود دیده که مهم‌ترین دور مذاکراتی، دور اروگوئه بود که بین سال‌های ۱۹۸۶ تا ۱۹۹۴ اتفاق افتاد. پس از سال‌ها مذاکرات پیچیده و دشوار، دور اروگوئه منتج به ایجاد سازمانی بین‌المللی برای تجارت جهانی شد که امروزه از آن به سازمان جهانی تجارت (WTO) یاد می‌شود.^۳ دستور کار مذاکرات، شامل تقویت قوانین نظام تجاری، بهبود روش‌های مربوط به اقدامات تعرفه‌ای، قراردادان محصولات کشاورزی، منسوجات و البسه در چارچوب قواعد تجاری چندجانبه، پرداختن به تجارت خدمات^۴ و حمایت از حقوق مالکیت معنوی بود. این مذاکرات به دلیل اختلاف نظر بر سر مسائلی مانند کشاورزی، خدمات و منسوجات به طولانی‌ترین دور مذاکرات تبدیل شد. نتیجه نهایی، حدود ۶۰ موافقت‌نامه و تصمیماتی بود که حجم آن از ۵۰۰ صفحه فراتر رفت. در این مذاکرات علاوه بر انعقاد سند مؤسس سازمان جهانی تجارت، موافقت‌نامه‌های دیگری نیز منعقد شد که به‌عنوان ضمایم سند نهایی دور اروگوئه محسوب می‌شود که در ۴ ضمیمه به شرح زیر دسته‌بندی می‌شود:

(۱) ضمیمه اول، که خود حاوی سه بخش است:

الف) این بخش شامل سیزده موافقت‌نامه است که به‌طور خاص می‌توان به موافقت‌نامه عمومی تعرفه‌های گمرکی و تجارت، موافقت‌نامه مربوط به محصولات کشاورزی، موافقت‌نامه چندجانبه کالایی و موافقت‌نامه مربوط به منسوجات و البسه اشاره نمود.
ب) این بخش شامل موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات است. از سال ۱۹۴۷ تا مذاکرات دور اروگوئه^۵، در هیچ موافقت‌نامه‌ای، خدمات، تحت پوشش قرار نگرفت و این در حالی

1- Lester, S. & B. Mercurio, op. cit., p. 67.

2- Van den Bossche, op. cit., p. 81.

3- Lester, S. & B. Mercurio, op. cit., p. 70.

4- WTO, Understanding the WTO, Basics, What is the World Trade Organization?

Available at:

http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact1_e.htm.

5- Francois, J. & I. Wooton, "Market Structure, Trade Liberalisation and the GATS", European Journal of Political Economy, Vol. 17, No. 2, 2001, p. 389.

بود که خدمات حمل‌ونقل، مسافرت و گردشگری و خدمات مالی در یک دوره طولانی-مدت، بخش مهمی از نظام تجارت بین‌المللی محسوب می‌شد.^۱ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس) اولین و تنها موافقت‌نامه چندجانبه‌ای است که تجارت بین‌المللی خدمات را تحت پوشش قرار می‌دهد. تا قبل از سال ۱۹۹۵، مقررات گات فقط مربوط به تجارت کالا بود ولی با تصویب این موافقت‌نامه، تجارت خدمات نیز تحت کنترل سازمان جهانی تجارت قرار گرفت.^۲ نظام گات از پاره‌ای جهات، مناسب بحث از تجارت خدمات نبود، چرا که تمرکز اولیه گات بر تعرفه‌ها بود که عملاً هیچ‌گاه نسبت به عرضه خدمات اعمال نمی‌شود.^۳

(ج) این بخش مشتمل بر موافقت‌نامه مربوط به تجارت برخی از جنبه‌های مالکیت فکری (تریپس)^۴ است.

(۲) ضمیمه دوم: این ضمیمه شامل موافقت‌نامه مربوط به حل و فصل اختلافات است.

(۳) ضمیمه سوم: این ضمیمه مربوط به «سازوکار بررسی سیاست‌های تجاری» است.

(۴) ضمیمه چهارم: این ضمیمه در خصوص موافقت‌نامه‌های تجاری چندجانبه در مورد تجارت هواپیماهای کشوری، بازارهای عمومی و فراورده‌های لبنی و گوشتی است. شایان ذکر است که موافقت‌نامه‌های مندرج در ضمیمه چهارم از سایر موافقت‌نامه‌ها و سند مؤسس سازمان جهانی تجارت متمایز و مستقل است و اعضا ملزم به پذیرش آن‌ها نیستند.^۵

ایده اصلی در شکل‌گیری گات و پس از آن، سازمان جهانی تجارت، بازکردن بازارها و الغای تبعیض در جهت کمک به افزایش رفاه در جهان بود.^۶ در نتیجه، مقصود اصلی سازمان، کاهش موانع فراروی تجارت جهانی است که به‌عنوان نمونه با کاهش تعرفه‌ها قابل دستیابی است. برای نیل به این مقصود، سازمان جهانی تجارت به‌عنوان مجمعی

1- Hibbert, E., "The new Framework for Global Trade in Services - All about GATS", The Service Industries Journal, Vol. 23, 2003, p. 69.

۲- شیروی، عبدالحسین، حقوق تجارت بین الملل، چاپ دوم، سمت، ۱۳۹۰، ص. ۱۰۳.

۳- لوفلد، آندریاس، حقوق بین الملل اقتصادی، ترجمه: محمد حبیبی مجنده، جنگل، ۱۳۹۰، ص. ۱۲۱.

4- Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS).

۵- بیگزاده، ابراهیم، حقوق سازمان‌های بین‌المللی، مجد، ۱۳۸۹، صص. ۶۶۰-۶۵۹.

6- Hoekman, B. M. & P. C. Mavroidis, The World Trade Organization: Law, Economics and Politics, London, Routledge, 2007, p. 1.

که اعضا می‌توانند در آن برای رسیدن به توافقات الزام‌آور به مذاکره بپردازند و جایی که اعضا می‌توانند اختلافات تجاری خود را حل و فصل کنند، ایفای نقش می‌کند.^۱

هرچند که حقوق سازمان جهانی تجارت، شامل طیف گسترده‌ای از قوانین است، برخی اصول اساسی وجود دارد که زیربنای نظام WTO را تشکیل می‌دهد. هدف این اصول، مبارزه با حمایت‌گرایی [ناروا از تولیدات داخلی] و تبعیض و همچنین ایجاد فضای تجاری قابل پیش‌بینی و دارای ثبات است.^۲

چنانچه اشاره شد، یکی از اصول اساسی سازمان جهانی تجارت، اصل عدم تبعیض است. اهمیت قطعی و بدون تردید عدم تبعیض در سازمان جهانی تجارت در مقدمه موافقت‌نامه تأسیس سازمان جهانی تجارت به‌وضوح مورد اشاره قرار گرفته که بیان می‌دارد یکی از اهداف اصلی سازمان، «محو رفتار تبعیض‌آمیز در روابط تجاری بین‌المللی» است. این اصل در موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) و موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس) در دو مؤلفه رفتار دولت کامله‌الوداد^۳ و رفتار ملی^۴ متجلی شده است. ماده ۱ گات و ماده ۲ گاتس با تأکید بر لزوم رفتار بدون قید و شرط در مورد کالاها، خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو سازمان جهانی تجارت به‌طوری که از رفتار متخذه در مورد کالاها، خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه دیگر اعضا نامطلوب‌تر نباشد، تعهد به رفتار دولت کامله‌الوداد را محترم و الزامی می‌شمارند. دیگر مؤلفه اصل عدم تبعیض، تعهد به رفتار ملی است که مقرر می‌دارد رفتار با کالاها، خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات وارداتی نباید نسبت به رفتار متخذه در قبال کالاها، خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه داخلی نامطلوب‌تر باشد. این تعهد در ماده ۳ گات و ماده ۱۷ گاتس مورد اشاره قرار گرفته است.

گات شامل قواعدی عمومی است که قابل مذاکره نیستند و در تمام موارد (مگر در شرایط معین) قابل اجرا و اعمال هستند. اقدامات تبعیض‌آمیز که ناقض تعهدات دولت کامله‌الوداد یا رفتار ملی در چارچوب گات هستند، به‌شرط آنکه در قالب استثنائات مواد

1- WTO, op. cit.

2- Consequences of the WTO-agreements for Developing Countries, Stockholm, Kommerskollegium, 2004, p. 23.

Available at:

<http://www.opentradegate.se/upload/Publikationer%20&%20Rapporter/Report%20Consequences%20WTO%20eng.pdf>.

3- Most Favored Nation (MFN).

4- National Treatment (NT).

۲۰ و ۲۱ جای بگیرند^۱، می‌توانند مستثنا شوند.^۲ موارد استثنا بیشتر مربوط به عفت عمومی، بهداشت و زندگی انسان، حیوانات و گیاهان، منابع طبیعی و محیط‌زیست یا شرایط امنیتی و فورس ماژور است. استثنای دیگری که در گات برای تعهد دولت کامله‌الوداد قید شده، اتحادیه‌های گمرکی و مناطق آزاد تجاری است.^۳ تعهد رفتار ملی نیز در مورد قوانین، مقررات و الزامات حاکم بر تدارکات توسط مؤسسات دولتی که بیشتر اهداف حاکمیتی دارند تا اهداف تجاری، اعمال نمی‌شود.^۴ روش تحلیل در مورد گاتس تا اندازه‌ای با گات متفاوت است زیرا گاتس شامل دو دسته تعهد است:

الف) تعهدات کلی؛ که قابل مذاکره نیست و در مورد تمام بخش‌های خدمات و همه اعضای سازمان جهانی تجارت قابل اعمال است. تعهدات کلی مندرج در گاتس مشتمل بر رفتار دولت کامله‌الوداد و شفافیت است که بر تمام اعضای سازمان جهانی تجارت اعمال می‌شود.^۵

ب) تعهدات خاص؛ که توسط اعضا مورد مذاکره قرار می‌گیرد و در صورت تعهد توسط یک عضو و درج آن در جدول تعهدات، عضو مزبور، ملزم به پایبندی و رعایت آن است. تعهد به رفتار ملی و دسترسی به بازار، تعهدات خاصی است که در گاتس مورد اشاره قرار گرفته‌اند.^۶

لازم به ذکر است که تعهدات خاص در جدول تعهدات قید می‌شود و این جدول، جزء لاینفک گاتس است.^۷

استثنائات کلی که مفری برای اتخاذ اقدامات تبعیض‌آمیز است و در مواد ۱۴^۸ و ۱۴ مکرر گاتس قید شده است، هم در مورد تعهدات کلی و هم در مورد تعهدات خاص به

۱- مواد ۲۰ و ۲۱ گات مشتمل بر استثنائات عمومی و امنیتی است. متناظر با این مواد، مواد ۱۴ و ۱۴ مکرر در گاتس نیز به استثنائات کلی و امنیتی اختصاص یافته است.

۲- بند ۵ ماده ۲۵ گات.

۳- ماده ۲۴ گات.

۴- بند ۸ ماده ۳ گات.

۵- مواد ۲ و ۳ گاتس.

۶- مواد ۱۶ و ۱۷ گاتس.

۷- ماده ۲۰ گاتس.

۸- با توجه به این الزام که اقدامات مزبور نباید به‌گونه‌ای اجرا شود که به‌صورت وسیله‌ای برای اعمال تبعیض دل‌خواهانه یا غیرقابل‌توجیه میان کشورهای دارای شرایط مشابه یا برای برقراری محدودیتی

کار می‌رود. تمرکز این پژوهش بر یکی از مؤلفه‌های عدم تبعیض و یکی از تعهدات خاص مندرج در گاتس یعنی تعهد رفتار ملی مستقر شده که در این بررسی به ماهیت و قلمرو تعهد رفتار ملی در چارچوب گاتس و همچنین معافیت‌های این تعهد اشاره خواهد شد.

۱. ماهیت تعهد رفتار ملی در چارچوب موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات

اصل عدم تبعیض در گات^۱ و گاتس در دو مؤلفه رفتار دولت کامله‌الوداد^۲ و رفتار ملی^۳ منعکس شده است. اولین مؤلفه عدم تبعیض یعنی رفتار دولت کامله‌الوداد به دنبال تضمین رفتاری با کالاها، خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات اعضای سازمان جهانی تجارت است که از رفتار با کالاها، خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات دیگر اعضای سازمان، نامطلوب‌تر نباشد. در مقابل، دومین مؤلفه عدم تبعیض یعنی رفتار ملی در پی تضمین رفتاری با کالاها، خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات خارجی است که از رفتار با کالاها، خدمات و عرضه‌کنندگان داخلی مشابه، نامطلوب‌تر نباشد. در واقع می‌توان دو مؤلفه عدم تبعیض را مکمل یکدیگر در جلوگیری و ممانعت از تبعیض در

پنهانی درمورد تجارت خدمات درآیند، هیچ چیز در موافقت‌نامه حاضر به‌گونه‌ای تفسیر نخواهد شد که مانع هیچ عضوی از اتخاذ یا اجرای اقداماتی شود که:

(الف) برای دفاع از اخلاق عمومی یا حفظ نظم عمومی لازم است؛

(ب) برای حفظ حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاه لازم است؛

(ج) برای تضمین رعایت قوانین یا مقرراتی که با مقررات موافقت‌نامه حاضر از جمله مقررات مربوط به موارد زیر مغایرت ندارند، لازم است:

(۱) جلوگیری از روش‌های مکارانه و متقلبانه یا مقررات مربوط به رسیدگی به آثار قصور بر قراردادهای خدمات؛

(۲) حفظ مطالب خصوصی افراد در رابطه با پردازش و انتشار اطلاعات شخصی و حفظ جنبه محرمانه بایگانی‌ها و حساب‌های افراد؛

(۳) ایمنی؛

(د) با ماده ۱۷ مغایرت دارد، مشروط بر اینکه هدف تفاوت رفتار، تضمین وضع یا وصول عادلانه یا مؤثر مالیات‌های مستقیم درمورد خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات اعضای دیگر باشد؛

(ه) با ماده ۲ مغایرت دارد، مشروط بر اینکه تفاوت رفتار از موافقت‌نامه‌ای درباره اجتناب از وضع مالیات مضاعف یا مقرراتی درمورد اجتناب از وضع مالیات مضاعف در هر موافقت‌نامه یا ترتیب بین‌المللی دیگر که عضو مزبور در آن مشارکت دارد، ناشی شده باشد.

۱- موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت.

2- Most Favored Nation (MFN).

3- National Treatment (NT).

نظر گرفت. در ادامه به بررسی تعهد رفتار ملی در گاتس پرداخته خواهد شد که این بررسی مشتمل بر تبیین مفهوم، پیشینه، مزایا و معایب رفتار ملی خواهد بود.

۱-۱. مفهوم رفتار ملی

بند ۱ ماده ۱۷ در تبیین رفتار ملی اشعار می‌دارد: «... رفتاری را درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر در خصوص همه اقدامات مؤثر بر عرضه خدمات اتخاذ خواهد کرد که از رفتار متخذه در قبال خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه داخلی نامطلوب‌تر نباشد».

تعهد رفتار ملی به دنبال اعطای رفتار مشابه آنچه به سرمایه‌گذاران و عرضه‌کنندگان داخلی اعطا می‌شود، به خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات خارجی است. این رفتار در مقابل رفتار دولت کامله‌الوداد قرار می‌گیرد که فقط به دنبال تضمین رفتار برابر بین سرمایه‌گذاران و عرضه‌کنندگان خارجی فعال در کشور میزبان است.^۱

تعهد رفتار ملی در قلمرو گاتس نشان می‌دهد که به محض ورود کالای وارداتی به بازار داخلی (پس از پرداخت تعرفه‌های وارداتی)، نباید با تحمیل عوارض یا مالیات بالاتر از آنچه برای کالاهای داخلی وضع شده، مورد تبعیض واقع شوند.^۲ این روند درمورد خدمات وارداتی در چارچوب گاتس نیز صادق است.

الف. تعهد رفتار ملی در چارچوب گاتس

هیئت رسیدگی در Mexico – Telecoms ابراز می‌دارد: «جدول هر عضو سازمان جهانی تجارت به گاتس پیوست می‌شود که در آن تعهدات خاصی را در دسترسی به بازار، رفتار ملی و تعهدات اضافی تقبل کرده است. این تعهدات خاص با بخش‌ها و روش‌های خدمات [تحت شمول] ثبت می‌شود و ممکن است محدودیت‌های دسترسی به بازار و رفتار ملی بر آن‌ها عارض شود».^۳ به عبارت دیگر، در چارچوب گاتس، تعهد رفتار ملی درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات در جایی اعمال می‌شود که

1- UNCTAD, National Treatment, UNCTAD/ITE/IIT/11, Vol. IV, 1999, p. 3.

Available at: <http://unctad.org/en/docs/psiteiid11v4.en.pdf>.

2- UNCTAD, WTO Core Principles and Prohibition, 2003, p. 46.

Available at: http://unctad.org/en/docs/ditcclp20032_en.pdf.

3-Mexico – Measures affecting Telecommunications Services, WT/DS204/R, 2 April 2004, p. 139, para. 7.4.

Available at:

https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/DDFDDocuments/48485/Q/WT/DS/204R.pdf

دسترسی به بازار اعطا شده باشد.^۱ بنابراین، تعهد رفتار ملی در مورد بخش یا زیربخشی که عضو مزبور، تعهدی به دسترسی به بازار متقبل نشده باشد، اعمال نمی‌شود.^۲ اما هنگامی که اجازه دسترسی به بازار داده شود، آن عضو مجاز نخواهد بود به اتخاذ رفتاری نامطلوب‌تر از آنچه در جدولش قید شده، بپردازد.^۳ آنچه به‌طور تلویحی در این تعهد توسط کشورهای عضو تقبل شده، این است که رفتار کشورهای عضو با اشخاص، محصولات یا خدمات با منشأ خارجی نباید از رفتار با اشخاص، محصولات و خدمات داخلی، نامطلوب‌تر باشد. باید اشاره کرد که منظور از اشخاص در عبارت بالا عرضه‌کنندگان خدمات هستند و اشخاص حقیقی را در بر نمی‌گیرد. چنانچه در ضمیمه مربوط به جابه‌جایی اشخاص حقیقی آمده: «موافقت‌نامه حاضر در مورد اقدامات مؤثر بر اشخاص حقیقی که در صدد دسترسی به بازار کار یک عضو هستند و [همچنین] اقدامات مربوط به تابعیت، اقامت یا اشتغال دائمی، قابل اعمال نخواهد بود».^۴ همچنین باید توجه داشت که تعهد رفتار ملی در مورد ضمایم گاتس نیز اعمال می‌شود زیرا این ضمایم جزء لاینفک گاتس است.^۵

تعهدات کشورهای عضو در جداول به یکی از صورت‌های زیر درج می‌شود:
 الف) تعهد کامل^۶: به این معنی است که عضو مزبور به دنبال محدود کردن دسترسی به بازار یا رفتار ملی از طریق اقدامات مغایر با مواد ۱۶ و ۱۷ نیست.
 ب) تعهد محدود: عضو مزبور با درج جزئیات اقداماتی که در صدد حفظ آنهاست و این اقدامات مغایر با دسترسی به بازار یا رفتار ملی است به‌طور ضمنی خود را متعهد می‌کند که اقدامات مغایر دیگری انجام ندهد.
 ج) عدم پذیرش تعهد^۱: درج عبارت "unbound" به معنی این است که عضو مزبور در صدد حفظ اقدامات مغایر با دسترسی به بازار و رفتار ملی است.

1-Van den Bossche, P. & W. Zdouc, *The Law and Policy of the World Trade Organization: Text Cases and Materials*, 3rd edition, Cambridge University Press, 2013, p. 540.

2- UNCTAD, op. cit., p. 17.

۳- بند ۱ ماده ۱۶ مقرر می‌دارد:

در خصوص دسترسی به بازار از طریق روش‌های عرضه تعیین‌شده در ماده ۱، هر عضو، رفتاری را در مورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات اعضای دیگر در پیش خواهد گرفت که از رفتار مقرر بر اساس ترتیبات، محدودیت‌ها و شرایط مورد توافق و تعیین‌شده در جدولش، نامطلوب‌تر نباشد.

۴- بند ۲ ضمیمه مربوط به جابه‌جایی اشخاص حقیقی.

۵- ماده ۲۹ گاتس مقرر می‌دارد: «ضمایم موافقت‌نامه حاضر، جزء لاینفک این موافقت‌نامه است».

6- none, or no limitation.

د) عدم پذیرش تعهد به دلیل محدودیت‌های طبیعی یا عدم وجود امکانات فنی: این حالت بین حالت‌های (الف) و (ج) است و بدین معنی است که در بخش موردنظر، یک یا چند روش عرضه قابل ارائه نیست، مانند عرضه برون‌مرزی خدمات آرایش مو. یا اینکه محدودیت‌های طبیعی و فنی بر سر راه دسترسی به بازار یا رفتار ملی وجود دارد.^۲

تعهدات اعضا که متضمن شرایط، صلاحیت‌ها و محدودیت‌هایی است باید به‌دقت در جدول تعهداتشان قید شود.^۳ این محدودیت‌ها ممکن است به‌عنوان اقدامات حمایت‌گرایانه یا تبعیض‌آمیز و مغایر با تعهد رفتار ملی تفسیر شود؛ اما با درج آن در جدول، کشور عضو می‌تواند از حق قانونی خود مبنی بر حفظ و اعمال آن بهره‌مند شود و مفاد گاتس نیز مؤید این مسئله است.^۴ به‌عبارت‌دیگر، هر شکلی از تبعیض یا حمایت‌گرایی به نفع عرضه‌کنندگان داخلی تا زمانی که در جدول مندرج است، مجاز است. بنابراین، آزادسازی تجارت خدمات تا حد زیادی به میزان و ماهیت این تعهدات خاص بستگی دارد. این رویکرد گاتس در زمینه رفتار ملی با رویکرد ماده ۳ گات در تضاد است زیرا ماده ۳ گات، هرگونه اقدام یا رفتاری را که مانع اعمال رفتار ملی در مورد محصولات مشابه شود منع می‌کند.^۵ اکثر کشورهای در حال توسعه عضو سازمان، یا هیچ تعهدی در زمینه رفتار ملی در بخش‌های خدمات متقبل نشده‌اند یا اگر تعهداتی را تقبل کرده‌اند مشتمل بر محدودیت‌های زیادی است.^۶ به نظر می‌رسد دلیل درج محدودیت‌های زیاد در جداول کشورهای در حال توسعه، حمایت از صنایع نوپا به دلیل نداشتن توان رقابتی با خدمات خارجی و جلوگیری از زوال این صنایع با تعهدات زود هنگام باشد.

در سطور بالا به مقایسه مقررۀ رفتار ملی در گات و گاتس اشاره شد. الزامات اصلی رفتار ملی در هر دو موافقت‌نامه تا حد زیادی مشابه است اما در مورد خدمات، رفتار ملی تنها

1-unbound.

2-China Measures Affecting Trading Rights and Distribution Services for Certain Publications and Audiovisual Entertainment Products, WT/DS363/R, 12 August 2009, P. 310, para. 7.920. Available at:

https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/ExportFile.aspx?Id=78427&filena me=Q/WT/DS/363R-00.pdf

3-Van den Bossche, P. & W. Zdouc, op. cit, p. 404.

4-UNCTAD, National Treatment, op. cit., p. 24.

5- Porter R., et al., Efficiency, Equity, and Legitimacy: The Multilateral Trading System at the Millennium, Brookings Institution Press, 2001, p. 129.

6-Van den Bossche, P. & W. Zdouc, op. cit, p. 404.

به بخش‌هایی محدود می‌شود که در جدول تعهدات قید شده است. رکن استیناف در EC – Bananas III مقایسه مستقیم بین مواد ۲ و ۱۷ گاتس را رد کرد اما بیان داشت که تفسیر ماده ۳ گات ۱۹۹۴ (مقرره رفتار ملی) برای تفسیر ماده ۱۷ گاتس بسیار کارآمد است.^۱ از این رو به‌طور موجز به ارزیابی و تحلیل بند ۴ ماده ۳ گات خواهیم پرداخت.

ب. تعهد رفتار ملی در چارچوب گات: تحلیل و بررسی بند ۴ ماده ۳ گات

بند ۴ ماده ۳ گات اشعار می‌دارد: «درمورد تمام قوانین، مقررات و الزامات مؤثر بر فروش داخلی، ارائه برای فروش، خرید، حمل‌ونقل، توزیع یا استفاده، با محصولات وارداتی از قلمرو هریک از متعاهدین به قلمرو هر طرف دیگر، رفتاری در پیش گرفته خواهد شد که از رفتار متخذه با محصولات داخلی مشابه نامطلوب‌تر نباشد».

همچنین بند ۱ ماده ۱۷ گاتس بیان می‌دارد: «هر عضو در بخش‌هایی که در جدولش ذکر شده‌اند و با رعایت قیود و شرایط مقرر در آن، رفتاری را درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر در خصوص همه اقدامات مؤثر بر عرضه خدمات اتخاذ خواهد کرد که از رفتار متخذه در قبال خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه داخلی نامطلوب‌تر نباشد».

آنچه از بررسی دو بند فوق به ذهن متبادر می‌شود این است که شباهت‌های دو مقرره مربوط به رفتار ملی در گات و گاتس، بیشتر از تفاوت‌های آن‌هاست. این نظر، به-خصوص با استفاده دو مقرره از عبارات «مشابه» و «نامطلوب‌تر نباشد» مورد تأیید قرار می‌گیرد.^۲

تعهد رفتار ملی، اغلب یکی از منابع اختلاف میان دولت‌هاست و معمولاً با مداخله دولت‌ها بر پایه سیاست‌های مشروع که لزوماً برای محدود کردن واردات طراحی نشده‌اند، همراه است.^۳

با توجه به اینکه در بند ۴ ماده ۳ گات از عبارت «درمورد تمام قوانین، مقررات و الزامات مؤثر» استفاده شده، می‌توان نتیجه گرفت این مقرره علاوه بر وضع مالیات، وضع مقررات را نیز شامل می‌شود.

1- European Communities Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/AB/R, 9 September 1997, p. 98, para. 231.

2-Munin, N., Legal Guide to GATS, Kluwer Law International, 2010, p. 179.

3-Jackson, J., The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations, 2nd edition, MIT Press, 1997, p. 213.

هیئت رسیدگی US – Gasoline با توجه به قضیه Japan-Alcoholic Beverages که در آن اختلاف بر پایه اقدامات نظارتی داخلی عملاً تبعیض‌آمیز مطرح شده بود، بیان داشت: کافی است احراز شود که محصول وارداتی و داخلی «مشابه» هستند و اقدام نظارتی مورد اختلاف، رفتاری نامطلوب‌تر از آن چیزی که با محصولات داخلی دارد با محصولات وارداتی مشابه داشته باشد.^۱

۱-۲. پیشینه رفتار ملی

برخی از محققین ادعا کرده‌اند که رفتار ملی در حقوق تجارت بین‌الملل، منشأ باستانی دارد و پیشینه آن را به قوانین عبری و دوران عهد عتیق^۲ بر می‌گردانند. همچنین این تعهد در موافقت‌نامه‌های میان دولت - شهرهای ایتالیایی در قرن یازدهم^۳، معاهدات تجاری منعقد شده بین انگلیس و قدرت‌های قاره‌ای^۴ در قرن دوازدهم و موافقت‌نامه‌های میان دولت - شهرهای آلمان که تشکیل اتحادیه بازرگانان می‌دادند قابل مشاهده است. این تعهد در معاهدات کشتی‌رانی قرون ۱۷ و ۱۸ که بین قدرت‌های اروپایی منعقد شده نیز وجود دارد.^۵ از نیمه دوم قرن نوزدهم، کاربرد این تعهد در معاهدات تجاری متداول شد. همچنین این تعهد در کنوانسیون‌های پاریس^۶ و برن^۱ در مورد حقوق

1- United States Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, WT/DS2/R, 29 January 1996, p. 33, para. 6.5 & p. 35, para. 6.12.

Available at:

https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/DDFDDocuments/7386/Q/WT/DS/2R.pdf.

2- Culbertson, W., International Economic Policies: A Survey of the Economics of Diplomacy, D. Appleton Company, 1925, p. 24.

3- Hart, M., "The Mercantilist's Lament: National Treatment and Modern Trade Negotiations", Journal of World Trade Law, Vol. 21, No. 6, 1987, p. 38.

4- Schwarzenberger, G., "The Most-Favoured-Nation Treatment in British State Practice", The British Yearbook of International Law, Vol. 22, 1945, p. 97.

5- McClure, W., "German-American Commercial Relations", American Journal of International Law, Vol. 19, 1925, p. 692.

۶- بند ۱ ماده ۲ کنوانسیون ۱۸۸۳ پاریس بیان می‌دارد: «در مورد حمایت مالکیت صنعتی اتباع هریک از ممالک عضو اتحادیه در سایر ممالک عضو از مزایایی که قوانین ممالک مزبور، چه در حال حاضر و چه در آینده به اتباع خود اعطا نموده یا اعطا خواهند نمود برخوردار خواهند شد بدون آنکه لطمه‌ای به حقوقی که به موجب قرارداد خاص پیش‌بینی شده وارد آید از همان حمایتی که اتباع آن ممالک بهره‌مند هستند برخوردار خواهند شد و از همان حق قانونی توسل به مراجع صالحه علیه هر تضییع حقی که بر آن‌ها وارد آید به شرط انجام تشریفات مقرر برای اتباع داخله استفاده خواهند نمود».

مالکیت فکری به چشم می‌خورد. این تعهد در فاصله دو جنگ جهانی اول و دوم، به دلیل اتخاذ سیاست‌های حمایت از تولید داخلی به‌شدت رو به افول گذاشت.^۲ در آستانه تشکیل گات، ایالات متحده آمریکا بر قرارگرفتن این تعهد در چارچوب گات به‌عنوان یکی از اصول اساسی آن، تأکید و پافشاری داشت^۳ که پس از انعقاد گات به یکی از اصول اصلی نظام چندجانبه تجاری برای جلوگیری از تبعیض و حمایت‌گرایی ناروا تبدیل شد.^۴ البته باید خاطر نشان کرد، سیاست‌های حمایت‌گرایانه در صورتی که مورد مذاکره و پذیرش قرار گیرد قابل اعمال است. به نظر می‌رسد این روند در حال حاضر، غالب است زیرا موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت بخصوص گاتس، به اعضا اجازه می‌دهند که تعهد یا عدم تعهد خود در بخش‌های مختلف را در جدول قید کنند. عدم پذیرش تعهد در بخش‌هایی که برای رقابت بین‌المللی آماده نیستند، این امکان را (به‌ویژه برای کشورهای در حال توسعه) فراهم می‌کند تا به تقویت و تکامل صنایع نوپا برای آماده‌سازی آن‌ها جهت ورود به عرصه رقابت بپردازند.

در پایان باید اشاره کرد که تعهد رفتار ملی علاوه بر موافقت‌نامه‌های چندجانبه، در بسیاری از موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری و تجاری، از جمله موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری ایران با دیگر کشورها وجود دارد که به چند مورد از آن‌ها اشاره می‌کنیم.

موافقت‌نامه دوجانبه سرمایه‌گذاری بین ایران و فنلاند در بند ۱ ماده ۴ بیان می‌دارد: «سرمایه‌گذاری سرمایه‌گذاران هر طرف متعهد که در قلمرو طرف متعهد دیگر انجام شده است، از حمایت کامل و دائمی و رفتار منصفانه و عادلانه طرف متعهد سرمایه‌پذیر برخوردار خواهد شد. چنین سرمایه‌گذاری‌ها و عواید مربوط به آن، از رفتاری برخوردار خواهد شد که نسبت به رفتار طرف متعهد سرمایه‌پذیر با

۱- بند ۱ ماده ۵ کنوانسیون ۱۸۸۶ برن بیان می‌دارد: "پدیدآورندگان از حمایت مقرر برای آثاری که مطابق معاهده مشمول حمایت می‌شوند، در کشورهای اتحادیه غیر از خاستگاه اثر، از حقوقی که قوانین مربوط در حال حاضر برای اتباع داخلی قائل‌اند یا بعداً قائل می‌شوند، همچنین از حقوق خاص که این معاهده مقرر می‌دارد، بهره‌مند می‌شوند."

2- Wilcox, C., A Charter for World Trade, Macmillan Company, 1949, p. 3.
3- Jackson, J., World Trade and the Law of GATT, Bobbs-Merrill Company, 1969, pp. 276-8.
4- UNCTAD, National Treatment, op. cit., p. 8.

سرمایه‌گذاری‌ها و عواید حاصله توسط سرمایه‌گذاران خود یا سرمایه‌گذاران دولت کامله‌الوداد، (هر کدام که برای سرمایه‌گذار مساعدتر باشد) نامساعدتر نباشد»^۱. بند ۱ ماده ۴ موافقت‌نامه دوجانبه سرمایه‌گذاری بین ایران و ونزویلا نیز به درج تعهد رفتار ملی پرداخته و اظهار می‌دارد: «سرمایه‌گذاری‌های سرمایه‌گذاران هر یک از طرف‌های متعاقد در قلمرو طرف متعاقد دیگر از حمایت کامل قانونی طرف متعاقد سرمایه‌پذیر و رفتار منصفانه‌ای برخوردار خواهد شد که از رفتار اعمال‌شده نسبت به سرمایه‌گذاران خود یا سرمایه‌گذاران هر کشور ثالث (هر کدام که برای سرمایه‌گذار مساعدتر باشد) نامساعدتر نباشد»^۲.

همچنین در بند ۱ ماده ۴ موافقت‌نامه دوجانبه سرمایه‌گذاری ایران و غنا آمده است: «هر یک از طرف‌های متعاقد در قلمرو خود نسبت به سرمایه‌گذاران طرف متعاقد دیگر، رفتاری را اعمال خواهد نمود که از رفتار اعمال‌شده در شرایط مشابه نسبت به سرمایه‌گذاری‌های سرمایه‌گذاران خود یا سرمایه‌گذاران هر دولت ثالث نامساعدتر نباشد»^۳.

چنانچه مشاهده می‌شود این موافقت‌نامه‌ها و در اکثر موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری، یک طرف متعاقد، خود را ملزم به اعمال رفتاری با سرمایه‌گذاران طرف متعاقد دیگر می‌کند که از رفتار با سرمایه‌گذاران خود نامساعدتر نباشد و این تعهد به عدم تبعیض و برابری در رفتار، در چارچوب رفتار ملی به منصفانه ظهور رسیده است.

۱-۳. مزایا و معایب تعهد رفتار ملی

تعهد رفتار ملی به دنبال تضمین و حصول اطمینان از این است که محصولات، خدمات و عرضه‌کنندگان دیگر کشورها که با پرداخت تمام عوارض، یک بار از مرز عبور

۱- قانون فوق مشتمل بر ماده واحده منضم به متن موافقت‌نامه شامل مقدمه و چهارده ماده در جلسه علنی روز سه شنبه مورخ بیست و سوم دی ماه یک‌هزار و سیصد و هشتاد و دو مجلس شورای اسلامی تصویب و در تاریخ ۱۳۸۲/۱۱/۱۴ به تأیید شورای نگهبان رسیده است.

۲- قانون فوق، مشتمل بر ماده واحده منضم به متن موافقت‌نامه شامل مقدمه و چهارده ماده در جلسه علنی روز یکشنبه مورخ نهم بهمن ماه یک‌هزار و سیصد و هشتاد و چهار مجلس شورای اسلامی تصویب و در تاریخ ۱۳۸۴/۱۱/۱۸ به تأیید شورای نگهبان رسید.

۳- قانون فوق، مشتمل بر ماده واحده منضم به متن موافقت‌نامه، شامل مقدمه و هفده ماده در جلسه علنی روز سه شنبه مورخ پانزدهم فروردین ماه یک‌هزار و سیصد و نود و یک مجلس شورای اسلامی تصویب شد و در تاریخ ۱۳۹۱/۱۳/۰ به تأیید شورای نگهبان رسید.

کرده‌اند، در بازارهای خارجی به‌طور منصفانه به رقابت خواهند پرداخت.^۱ در ذیل، مزایا و معایب این تعهد مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

الف. مزایا

یکی از بارزترین مزایای تعهد رفتار ملی، ایجاد فرصت‌های برابر رقابتی میان خدمات داخلی و وارداتی است. در این شرایط، اصل مزیت نسبی برقرار و در بازارهای داخلی برای مشتریان، حق انتخاب ایجاد می‌شود و مصرف‌کنندگان بین خدمات داخلی و خارجی مشابه، خدمتی را انتخاب خواهند کرد که کارایی بیشتر و هزینه کمتری داشته باشد.

دیگر مزیتی که تعهد رفتار ملی دارد این است که این تعهد، حمایت ناروا از محصولات، خدمات و عرضه‌کنندگان داخلی را لغو یا محدود می‌کند.

یکی دیگر از مزیت‌های تعهد رفتار ملی برای کشورهای در حال توسعه، درج تعهد به رفتار ملی در بخش‌هایی است که تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان داخلی توان رقابت با رقبای خارجی را ندارند. در گاتس، رفتار ملی جزء تعهدات خاص است و یک کشور می‌تواند تعهد یا عدم تعهد خود در بخش یا زیربخش یا روش‌های عرضه را در جدول قید کند. از این طریق منافع کشورهای در حال توسعه تأمین می‌شود و صنایع نوپا در رقابت غیرمنصفانه با رقبای خارجی از بازار رقابت حذف نخواهند شد.

از دیگر مزایای مهم رفتار ملی، کمک به قابلیت پیش‌بینی و ایجاد اطمینان و ثبات در بازار است که می‌تواند منتج به تشویق سرمایه‌گذاران و عرضه‌کنندگان برای سرمایه‌گذاری و عرضه محصولات و خدمات [در بازار داخلی] شود که این امر موجب تقویت زیرساخت‌ها، ایجاد رقابت و رشد اقتصادی [کشور پذیرنده] خواهد شد.^۲

ب. معایب

بزرگ‌ترین عیبی که بر تعهد رفتار ملی وارد می‌کنند، ورود محصولات و خدمات خارجی به قصد از میدان به‌درکردن رقبای داخلی و استیلا بر بازار داخلی است که معمولاً از طریق عرضه خدمت یا محصول با قیمتی کمتر از قیمت متداول انجام می‌شود. این شکل قیمت‌گذاری برای به‌دست‌آوردن منفعت، به‌منزله قیمت‌شکنی

۱- بند ۱ ماده ۳ گات و بند ۳ ماده ۱۷ گاتس.

2- WTO, Understanding the WTO, Basics, Principles of the Trading System. Available at: http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm

(دامپینگ) است و به‌عنوان یک عمل تجاری غیرمنصفانه تلقی می‌شود.^۱ البته برای رویارویی با چنین روش‌های غیر منصفانه‌ای، در موارد محدود و تحت شرایط خاص، کشور عضو، حق وضع عوارض ضد قیمت‌شکنی یا عوارض جبران‌کننده را برای کالا یا خدمت وارداتی که به آن یارانه تعلق گرفته یا در آن قیمت‌شکنی صورت گرفته خواهد داشت. این اقدامات ممکن است در جایی که یک کشور بخواهد از صنایع نوزاد خود حمایت کند یا جایی که با مشکل موازنه تراز پرداخت‌ها مواجه است، استفاده کند.^۲

بند ۱ ماده ۱۲ گاتس به همین موضوع می‌پردازد و بیان می‌دارد: «در صورت وجود دشواری‌های جدی در تراز پرداخت‌ها و مشکلات مالی خارجی یا خطر بروز آن‌ها، یک عضو می‌تواند محدودیت‌هایی را در مورد تجارت خدماتی که در خصوص آن‌ها تعهدات خاصی را پذیرفته است، از جمله در مورد پرداخت‌ها یا انتقالات در مورد مبادلات مربوط به چنین تعهداتی، برقرار یا حفظ کند». البته بند ۲ این ماده، اعمال این محدودیت‌ها را مشروط به شرایطی می‌کند.^۳

در پایان باید اشاره کرد، عرضه غیرمنصفانه خدمات و کالاها در بازار دیگر کشورها (بخصوص در بازار کشورهای در حال توسعه) می‌تواند موجب زوال صنایع داخلی، تضعیف اقتصاد داخلی و نزول رشد اقتصادی این کشورها شود و قطعاً مشکلات عدیده‌ای از جمله کدورت در روابط بین‌المللی، اتخاذ رفتار متقابل قهرآمیز، عدم پایبندی و سعی ضمنی بر انحراف از موافقت‌نامه‌های بین‌المللی بخصوص موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت و ... را در پی خواهد داشت.

1- Deardorff, A., Economic Perspectives on Antidumping Law, Research Seminar in International Economics, Post-Print Paper No. 7, 1989, p. 8. Available at: <http://www.fordschool.umich.edu/rsie/workingpapers/PPP1-25/ppp7.pdf>.

2-Wouters, J. & B. De Meester, The World Trade Organization: A Legal and Institutional Analysis, Intersentia, 2007, pp. 29-30.

۳- بند ۲ ماده ۱۲ گاتس اشعار می‌دارد: «محدودیت‌های مذکور در بند ۱:

الف) میان اعضا تبعیض قابل نخواهد شد؛

ب) با مواد موافقت‌نامه صندوق بین‌المللی پول منطبق خواهد بود؛

ج) زیان‌های غیرضروری به منافع تجاری، اقتصادی و مالی هر عضو دیگر وارد نخواهد ساخت؛

د) از حد لازم برای پرداختن به اوضاع و احوال موصوف در بند ۱ فراتر نخواهد رفت؛

ه) جنبه موقتی خواهد داشت و به‌موازات بهبود وضعیت مذکور در بند ۱، به تدریج از میان برداشته خواهد شد.»

۲. قلمرو ماده ۱۷ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات

ماده ۱۷ گاتس در مورد رفتار ملی تصریح می‌دارد:

۱- هر عضو در بخش‌هایی که در جدولش ذکر شده‌اند و با رعایت قیود و شرایط مقرر در آن، رفتاری را در مورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر در خصوص همه اقدامات مؤثر بر عرضه خدمات اتخاذ خواهد کرد که از رفتار متخذه در قبال خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه داخلی نامطلوب‌تر نباشد.

۲- هر عضو می‌تواند با اتخاذ رفتاری رسماً مشابه یا رسماً متفاوت با رفتار متخذه در مورد خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات مشابه داخلی خود، در قبال خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات اعضای دیگر، شرایط بند ۱ را برآورده سازد.

۳- چنانچه رفتار رسماً مشابه یا رسماً متفاوت متخذه، شرایط رقابت را در قیاس با خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات مشابه عضو دیگر، به نفع خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات این عضو تغییر دهد، نامطلوب‌تر تلقی خواهد شد.

هر سه بند ماده فوق، تعهدی واحد و یکپارچه را شکل می‌دهند. در بند ۱، استاندارد عمومی رفتار ملی بیان شده است. در بند ۲ به «خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه» و رفتاری که «نامطلوب‌تر نباشد» پرداخته شده و در بند ۳، تغییر شرایط رقابت به نفع خدمات داخلی را موجب «نامطلوب‌تر» شدن رفتار معرفی می‌کند.

مهم‌ترین چالشی که در زمینه رفتار ملی رخ می‌دهد، تعیین مشابَهت خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات است تا اگر مشابه بودند حکم به رفتار برابر با آن‌ها داده شود. هیئت رسیدگی در EC – Bananas III ابراز می‌دارد، برای اینکه نقض تعهد رفتار ملی در چارچوب ماده ۱۷ گاتس رخ دهد، سه موضوع باید احراز شود:

- (۱) تعهد مزبور باید در بخش و روش عرضه موردنظر تقبل شده باشد؛
- (۲) اقدام مؤثر بر عرضه خدمات در آن بخش یا روش عرضه باید اتخاذ یا اعمال شده باشد؛
- (۳) اقدام [مورد نظر] باید رفتاری در مورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات دیگر اعضا اتخاذ کند که از رفتار متخذه با خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات داخلی نامطلوب‌تر باشد.^۱

با توجه به معیاری که هیئت رسیدگی برای احراز نقض رفتار ملی در چارچوب ماده ۱۷ گاتس اتخاذ کرده، در ادامه به رمزگشایی از عبارات «اقدامات مؤثر بر عرضه خدمات»،

1- European Communities Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/ECU, 22 May 1997, p. 375, para. 7.314.

«جدول تعهدات خاص»، «خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه» و «نامطلوب‌تر نباشد» پرداخته خواهد شد.

۲-۱. اقدامات مؤثر بر عرضه خدمات

بند ۱ ماده ۲ گاتس^۱ در بیان تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد از عبارت «هر عضو درمورد هر اقدام مشمول موافقت‌نامه حاضر» استفاده کرده که تفسیر این عبارت در چارچوب بند ۱ ماده ۱ گاتس^۲ نشان از این دارد که نه تنها اقدامات مرتبط بر خدمات بلکه اقدامات مرتبط با عرضه‌کنندگان خدمات در شمول موافقت‌نامه قرار می‌گیرد. علاوه بر این، برخلاف عبارت «اقدامات مؤثر بر تجارت خدمات اعضا»^۳ که بند (ج) ماده ۲۸^۴ درصدد تبیین آن است، عبارت «اقدامات مؤثر بر عرضه خدمات»^۵ مندرج در بند ۱ ماده ۱۷، به گاتس منحصر نشده است. بدون شک، مفهوم عبارت فوق باید با توجه به مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن مشخص شود. بند (الف) ماده ۲۸ در تعریف «اقدام» آورده است: «به معنای هرگونه اقدام یک عضو در قالب یک قانون، مقرر، قاعده، رویه، تصمیم، عمل اداری یا در هر شکل دیگر است».

واژه «مؤثر»^۶ حاکی از این است که اقدام [موردنظر] باید حداقل، اثری جزئی بر عرضه خدمات داشته باشد؛ هرچند لازم نیست که هدف مستقیم اقدام، عرضه خدمات باشد. در تبیین واژه «مؤثر»، رکن استیناف EC – Bananas III بیان داشت: «[...] استفاده از واژه «مؤثر» نشان‌دهنده هدف و قصد تدوین‌کنندگان برای ایجاد دسترسی گسترده به

۱- بند ۱ ماده ۲ گاتس بیان می‌دارد: «هر عضو درمورد هر اقدام مشمول موافقت‌نامه حاضر، فوراً و بدون قیدوشرط، رفتاری را درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر در پیش خواهد گرفت که از رفتار متخذه درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه هر کشور دیگر نامطلوب‌تر نباشد».

۲- بند ۱ ماده ۱ گاتس بیان می‌دارد: «موافقت‌نامه حاضر، ناظر بر آن دسته از اقدامات اعضاست که بر تجارت خدمات اثر می‌گذارد».

3- measures by Members affecting trade in services.

۴- بند (ج) ماده ۲۸ گاتس مقرر می‌دارد:

(ج) «اقدامات مؤثر بر تجارت خدمات اعضا» شامل اقدام در موارد زیر است:

(۱) خرید، پرداخت یا استفاده از یک خدمت؛

(۲) در رابطه با عرضه یک خدمت، دسترسی و استفاده از خدماتی که به‌طور کلی مورد نیاز اعضا برای ارائه به عموم است؛

(۳) حضور، ازجمله حضور تجاری اشخاصی از یک عضو برای عرضه خدمتی در قلمروی عضو دیگر؛

5- measures affecting the supply of services.

6- affecting.

گاتس است. معنای متداول واژه «مؤثر» دلالت بر اقدامی دارد که «اثری بر ...» داشته باشد.^۱

در Canada – Autos هیئت رسیدگی اشعار داشت: «[...] تدوین‌کنندگان گاتس عبارات «مؤثر» و «عرضه خدمات» را آگاهانه انتخاب کرده‌اند تا اطمینان حاصل شود که نظامات گاتس، همه اقدامات واجد شرایط رقابت را در عرضه خدمات، فارغ از اینکه اقدام به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر عرضه اثرگذار باشد تحت پوشش قرار دهد».^۲

بند (ب) ماده ۲۸، (عرضه خدمت) را شامل «تولید، توزیع، بازاریابی، فروش و تحویل یک خدمت» معرفی می‌کند؛ درحالی‌که بند (ج) این ماده، «اقدامات مؤثر بر تجارت خدمات» را شامل «خرید، پرداخت یا استفاده از یک خدمت» عنوان می‌کند.

به نظر می‌رسد دامنه «اقدامات مؤثر بر عرضه خدمات»، محدودتر از قلمرو کلی گاتس است که شامل «اقدامات مؤثر بر تجارت خدمات» است.

در پایان بر مبنای تعاریف ارائه‌شده می‌توان نتیجه گرفت، ماده ۱۷، اقدامات صرفاً مؤثر بر «مصرف» خدمات را در بر نمی‌گیرد. در ادامه به معرفی جدول تعهدات خاص اعضا که در مواد ۱۶ و ۱۷ گاتس درمورد دسترسی به بازار و رفتار ملی و همچنین ماده ۲۰ گاتس با عنوان «جدول تعهدات خاص» مورد اشاره قرار گرفته، پرداخته خواهد شد.

۲-۲. جداول تعهدات خاص

بند ۱ ماده ۱۷ با استفاده از عبارت «هر عضو در بخش‌هایی که در جدولش ذکر شده‌اند و با رعایت قیود و شرایط مقرر در آن»، رفتار ملی را فقط درمورد بخش‌هایی که درمورد آن تعهدی پذیرفته شده و در جدول درج شده است، قابل اعمال می‌داند. بنابراین، واضح است رفتار ملی در بخش‌هایی که عضو سازمان، تعهداتی را در آن متقبل نشده است، اعمال نمی‌شود. اعضا در بخش یا زیربخش‌هایی که تعهدی را متقبل می‌شوند می‌توانند قیود، شرایط و کیفیات این تعهد را در جدول ذکر کنند. همچنین اعضا باید محدودیت‌ها و اقدامات مغایر با رفتار ملی را که مایل به حفظ آن‌ها هستند در جدول قید کنند. در غیر این صورت، اتخاذ و اعمال آن‌ها، نقض ماده ۱۷ گاتس محسوب می‌شود.

1- European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/AB/R, p. 94, para. 220.

2- Canada – Certain Measures Affecting the Automotive Industry, WT/DS139/R - WT/DS142/R, 11 February 2000, p. 402, para. 10.231.

یکی از بارزترین ویژگی‌های جدول تعهدات اعضا، مشخص کردن قلمرو دقیق رفتار ملی هر عضو در گاتس است. بدون شک، دادن مجوز تعیین محدوده تعهد رفتار ملی به اعضا، نشان از انعطاف‌پذیری گاتس دارد. همین انعطاف‌پذیری بود که نیل به توافق میان کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه را تسهیل کرد و تولد گاتس در طول مذاکرات دور اروگوئه را ممکن ساخت. همچنین این انعطاف‌پذیری می‌تواند موجب آشتی آزادسازی تجارت و استقلال اعضا در وضع قوانین ملی شود به شرطی که تعهدات، آگاهانه و محتاطانه در جدول قید شود.

ماده ۱۷، ساختار و محتوای جداول را مشخص نکرده اما می‌توان برخی رهنمودها در این زمینه را در ماده ۲۰ گاتس^۱ یافت. به نظر می‌رسد گاتس محتوای جداول را به رویه اعضای سازمان واگذار کرده، اما اعضا بر یک دستورالعمل عمومی در تهیه جداول^۲ توافق کرده‌اند که می‌تواند به عنوان اساس و پایه و راهنما مورد استفاده قرار گیرد. اگرچه این دستورالعمل الزامی نیست، رکن استیناف در US-Gambling اظهار داشت: مطابق ماده ۳۲ کنوانسیون حقوق معاهدات ۱۹۶۹^۳، در هنگام تفسیر جداول هر عضو،

۱- ماده ۲۰ با عنوان جداول تعهدات خاص اعلام می‌دارد:

۱- هر عضو، تعهدات خاص خود را که طبق قسمت ۳ موافقت‌نامه حاضر متقبل می‌شود در جدول تعیین خواهد کرد. در خصوص بخش‌هایی که این تعهدات در ارتباط با آن‌ها پذیرفته شده‌اند، در هر جدول موارد زیر مشخص خواهد شد:

الف) قیود، محدودیت‌ها و شرایطی دسترسی به بازار؛

ب) قیود و شرایط رفتار ملی؛

ج) تکالیفی در رابطه با تعهدات اضافی؛

د) در صورت اقتضا، چارچوب زمانی برای اجرای چنین تعهداتی؛ و

ه) تاریخ لازم‌الاجرا شدن چنین تعهداتی.

۲- اقدامات مغایر با مواد ۱۶ و ۱۷ در ستون مربوط به ماده ۱۶ ذکر خواهد شد. در این صورت، چنین ذکری در عین حال به معنای ایراد قید یا شرط نسبت به ماده ۱۷ تلقی خواهد شد.

۳- جداول مربوط به تعهدات خاص، ضمیمه موافقت‌نامه حاضر بوده و جزء لاینفک آن محسوب خواهد شد.

2-Guidelines for the Scheduling of Specific Commitments under the GATS, Adopted by the Council for Trade in Services on 23 March 2001, S/L/92, 28 March 2001.

Available at: http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/sl92.doc

۳- ماده ۳۲ در معرفی وسایل تکمیلی تفسیر، ابراز می‌دارد: «از وسائل تکمیلی تفسیر، از جمله کارهای مقدماتی و اوضاع و احوال ناظر بر انعقاد معاهده می‌توان به منظور تأیید معنای متخذ از اجرای ماده ۳۱، یا تعیین معنای معاهده در صورتی که تفسیر آن طبق ماده ۳۱، الف) معانی مبهم یا بی‌مفهوم القا کند؛ یا ب) منجر به نتیجه‌ای شود که آشکارا بی‌مفهوم یا نامعقول باشد، استفاده نمود».

[دستورالعمل‌ها] باید به‌عنوان ابزار تکمیلی تفسیر در نظر گرفته شود.^۱ همین شیوه در China – Audiovisual نیز مورد استفاده قرار گرفت.^۲ به‌طور ضمنی از عبارت رکن استیناف می‌توان نتیجه گرفت، هر عضوی که می‌خواهد از دستورالعمل‌های تهیه جدول عدول کند، باید به‌طور مشخص، هرگونه انحراف خود را تبیین کند.

پاراگراف ۲۳ دستورالعمل عمومی تهیه جدول، پیشنهاد می‌کند جدول تعهدات خاص بر اساس طبقه‌بندی بخش‌های خدمات که بر مبنای طبقه‌بندی مرکزی کالا (CPC)^۳ تهیه شده، تنظیم شود. همچنین این دستورالعمل در پاراگراف‌های ۲۶ تا ۳۵ مقرر می‌دارد، تعهدات رفتار ملی بر اساس روش‌های عرضه در جدول قید شوند، هرچند که ماده ۱۷، هیچ اشاره‌ای به روش‌های عرضه ندارد.

در پایان لازم است اشاره شود که دبیرخانه سازمان جهانی تجارت، فهرستی از محدودیت‌هایی که غالباً برای رفتار ملی اتفاق می‌افتد به‌عنوان ضمیمه دستورالعمل‌های تهیه جدول منتشر می‌کند.^۴ این فهرست، اطلاعات مفیدی درمورد اقداماتی که در نظر اعضا می‌تواند به نقض احتمالی تعهد رفتار ملی منجر شود ارائه می‌دهد. اقداماتی که عموماً به‌عنوان محدودیت‌های رفتار ملی در جداول اعضا قید شده است عبارت است از: در نظر گرفتن یارانه برای اتباع، الزام شرکت‌های خارجی به ثبت در دفتر، لزوم تأیید بانک مرکزی برای اعطای وام به افراد غیرمقیم، انتقال فناوری مورد نیاز، مقررات الزامی برای استفاده از خدمات یا پرسنل محلی و محدودیت‌های مالکیت اموال یا اراضی توسط بیگانگان و افراد غیرمقیم.

اگر یک عضو درمورد خدمت خاص یا روش عرضه خاص، تعهد رفتار ملی را تقبل کرده باشد، در صورتی قابل استناد خواهد بود که رفتار متخذه با خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات خارجی نسبت به خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات داخلی مشابه، نامطلوب‌تر

1-United States Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services, T/DS285/AB/R, 7 April 2005, pp. 66-7, paras. 195-6. Available at:

https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/DDFDocuments/57247/Q/WT/DS/285ABR.pdf

2- China Measures Affecting Trading Rights and Distribution Services for Certain Publications and Audio-visual Entertainment Products, WT/DS363/R, p. 311, para. 7.923

3- Central Product Classification.

۴- برای نمونه، ضمیمه شماره ۱ دستورالعمل عمومی تهیه جدول (S/L/92) به همین محدودیت‌ها اختصاص یافته است.

باشد. به همین منظور لازم است در عناوین «خدمات مشابه» و «عرضه‌کنندگان خدمات مشابه»، تدقیق بیشتری صورت گیرد که در سطور بعدی به تبیین آن مبادرت خواهد شد.

۲-۳. خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه

برای تبیین واژه «مشابه»، ابتدا ضروری است معنای متداول آن در نظر گرفته شود. رکن استیناف در EC - Asbestos در ارتباط با بند ۴ ماده ۳ گات ۱۹۹۴ بیان می‌دارد: «مشابه، به معنی داشتن ویژگی‌ها و کیفیت‌هایی تقریباً یکسان مانند شکل یا سایز و ... با چیزهای دیگر است»^۱. پیرو این تعریف، «خدمات مشابه» و «عرضه‌کنندگان خدمات مشابه» باید دارای ویژگی‌های یکسان یا مشابه باشند. اما این تعریف به بیان ویژگی‌ها، کیفیات و جزئیات آن نمی‌پردازد. با توجه به بند ۳ ماده ۱۷ گاتس^۲، ویژگی‌های خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات که منعکس‌کننده رابطه رقابتی میان خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات داخلی و خارجی است، هنگام تعیین شباهت باید مدنظر قرار گیرند. دیدگاه رکن استیناف در EC - Asbestos این بود که داشتن شباهت، اساساً به معنی تعیین ماهیت و میزان رابطه رقابتی میان محصولاتی است که در [ایجاد] رابطه رقابتی در بازار، نقش ایفا می‌کنند.^۳

شایان ذکر است که رفتار ملی در گات فقط کالاهای مشابه را شامل می‌شود و تولیدکنندگان کالاها را در بر نمی‌گیرد، درحالی‌که رفتار ملی در گاتس، علاوه بر خدمات مشابه، عرضه‌کنندگان خدمات مشابه را نیز در بر می‌گیرد. برخلاف بندهای ۲ و ۳ گات، ماده ۱۷ بین خدمات مشابه و خدماتی که به‌طور مستقیم، قابلیت رقابت یا جایگزینی دارند، تمایز قائل نمی‌شود.

در ادامه به‌طور موجز به تبیین «خدمات مشابه» و «عرضه‌کنندگان خدمات مشابه» در چارچوب ماده ۱۷ گاتس خواهیم پرداخت.

1-European Communities Measures Affecting Asbestosand Asbestos - Containing Products, WT/DS135/AB/R, 12 March 2001, p. 34, para. 90.

۲- چنانچه رفتار رسماً مشابه یا رسماً متفاوت متخذه، شرایط رقابت را در قیاس با خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات مشابه عضو دیگر، به نفع خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات این عضو تغییر دهد، نامطلوب‌تر تلقی خواهد شد.

3- European Communities Measures Affecting Asbestosand Asbestos - Containing Products, op. cit., pp. 37-8, para. 99.

الف. خدمات مشابه

به هنگام بررسی مشابهت در خدمات، بدون تردید، رویه گات و سازمان جهانی تجارت در تشخیص مشابهت کالاها، کمک شایانی خواهد کرد؛ هرچند که برخی فاکتورهای مورد استفاده در زمینه کالاها، در مورد خدمات، کارایی ندارند. به طور کلی، مشابهت کالاها بر مبنای استفاده محصول در بازار عرضه، سلیقه و عادات مصرف کنندگان، خصوصیات محصول، ماهیت، کیفیت و طبقه بندی تعرفه ای مشخص می شود.^۱ با توجه به اینکه خدمات قابل لمس نیست، خصوصیات فیزیکی با حوزه خدمات ارتباط پیدا نمی کند. همچنین طبقه بندی تعرفه ای نیز نمی تواند برای تعیین مشابهت خدمات به کار رود زیرا خدمات موضوع تعرفه ها نیست اما سلیقه مصرف کننده و استفاده نهایی مصرف کننده از خدمات با حوزه خدمات در ارتباط است. به همین جهت در زیر به بررسی عواملی همچون، ویژگی های خدمات، سلیقه و استفاده نهایی مصرف کننده، طبقه بندی خدمات، مشابهت روش های عرضه، فرایندها و روش های تولید می پردازیم.

۱) ویژگی های خدمات

همان طور که خواص فیزیکی، ماهیت و کیفیت کالاها در تعیین مشابهت کالاها نقش دارد، ماهیت و ویژگی های خدمات نیز در تعیین مشابهت آن ها نقش ایفا می کند.^۲ در US-Gambling، آمریکا، ویژگی شرط بندی را ماهیت متفاوت انواع بازی ها و ریسک های متفاوت آن ها برشمرد.^۳

مشکل اصلی، تعیین معیاری برای بررسی دقیق خصوصیات ذاتی است که در عبارات فوق نیز به آن پرداخته شده است. با عنایت به سختی ارائه معیاری عام برای بررسی

1-Ibid, pp. 38-9, para. 101.

2- European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/USA, 22 May 1997, p. 371, para. 7.322.

3- United States Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services, WT/DS285/R, 10 November 2004, pp. 72-73 para. 3.185 & pp. 74-75 para. 3.188. Available at: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/ExportFile.aspx?Id=73463&file name=q/WT/DS/285R-00.pdf

خصوصیات ذاتی درمورد خدمات، بهترین راه آن است که تشخیص مشابهت با در نظر گرفتن ویژگی‌ها، طبقه‌بندی خدمات، مصرف نهایی و ... انجام شود.^۱

۲) سلیقه و استفاده نهایی مصرف‌کننده

اگر مصرف‌کنندگان، دو خدمت را قابل تعویض و جایگزینی با یکدیگر در نظر بگیرند و برای اهداف یکسان مورد استفاده قرار دهند، این خدمات با لحاظ شرایط تکمیلی دیگر، می‌توانند خدمات مشابه تلقی شوند. از آنجاکه بررسی این شرایط نمی‌تواند با درک شهودی انجام شود، از معیار کشش قیمتی متقابل^۲ در تقاضا استفاده می‌کنند.^۳ در صورتی کشش قیمتی متقابل^۴ بین دو خدمت (الف) و (ب) وجود دارد که اگر قیمت خدمت (الف) افزایش پیدا کند مصرف‌کنندگان، فوراً به خدمت (ب) روی آورند.^۵ برای آنکه حالت فوق واقع شود باید بازاری وجود داشته باشد که دو یا چند خدمت در یک محیط رقابتی عرضه شود. در EC – Bananas III، تعیین مشابهت خدمات تجارت عمده موز ممکن بود زیرا عرضه‌کنندگان خدمات داخلی و خارجی، خدمات یکسان را در بازار مشخص و به همان گروه مصرف‌کننده عرضه می‌کردند.^۶

1- Cossy, M., Determining "likeness" under the GATS: Squaring the Circle?, WTO Economic Research and Statistics Division, 2006, p. 20. Available at: http://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd200608_e.pdf

2- cross price elasticity.

3- Grossman, G., et al., The Legal and Economic Principles of World Trade Law: National Treatment, Research Institute of Industrial Economics, Working Paper No. 917, 2012, p. 54.

۴- این کشش درصد تغییرات تقاضا به درصد تغییرات قیمت را بررسی می‌کند. این معیار نشان می‌دهد که مثلاً اگر قیمت ۱٪ تغییر کند، تقاضا چند درصد تغییر می‌کند که به دو روش نقطه‌ای و قوسی بررسی می‌شود.

5- Mazzeo, M. et al., The Welfare Consequences of Mergers with Product Repositioning, 2012, pp. 18-20.

Available at:

http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/mazzeo/htm/merger_paper_v2.pdf.

6- European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/USA, p. 371, para. 7.322.

۴) طبقه‌بندی خدمات

معیار دیگری که گاهی با طبقه‌بندی تعرفه‌ای در زمینه کالاها مقایسه می‌شود، طبقه‌بندی خدمات است.^۱ در طول دور اروگوئه، دبیرخانه گات، به ارائه فهرست طبقه‌بندی بخش خدمات بر مبنای طبقه‌بندی مرکزی کالا (CPC)^۲ پرداخت.^۳

چنانچه قبلاً نیز اشاره شد، بنابر دستورالعمل‌های پیشنهادی، اعضای سازمان جهانی تجارت، عموماً از فهرست طبقه‌بندی خدمات (W/120)^۴ که توسط گروه مذاکرات خدمات (GNS)^۵ در دور اروگوئه تهیه شده بود و همچنین طبقه‌بندی (CPC) در جداول تعهدات خاص خود استفاده می‌کنند. ارائه طبقه‌بندی (CPC) توسط ملل متحد، در جهت اهداف آماری بوده و بر اساس رابطه رقابتی بین خدمات که از جنبه‌های کلیدی رفتار ملی است شکل نگرفته است.^۶

نکته حائز اهمیت این است که برخی از اعضای سازمان جهانی تجارت، توصیف مفصلی از زیربخش‌ها در جداول خود داشته‌اند و این درحالی است که برخی دیگر از اعضا از توصیفات موجزتری استفاده کرده‌اند. بنابراین، طبقه‌بندی خدمات از یک عضو به عضو دیگر می‌تواند متفاوت باشد. طبقه‌بندی خدمات می‌تواند به‌عنوان آماره‌ای برای تشخیص مشابهت خدمات مورد استفاده قرار بگیرد نه عاملی تعیین‌کننده در تشخیص مشابهت. اما توجه هیئت‌های رسیدگی سازمان جهانی تجارت در تعیین مشابهت، بیشتر به طبقه‌بندی خدمات معطوف بوده و به دیگر موضوعات مانند استفاده نهایی یا عادات و سلايق مصرف‌کنندگان که بیشتر با موضوع مرتبط است، بی‌توجهی کرده‌اند.^۷

1- Krajewski, M., National Regulation and Trade Liberalization in Services, Kluwer Law International, 2003, pp. 100-102.

2- Central Product Classification, Ver.1.1. Available at:

<http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=16>.

۳- در بخش ششم Ver.1.1 این طبقه‌بندی، به طبقه‌بندی خدمات پرداخته شده است. Ver.2 این طبقه‌بندی نیز در ۳۱ دسامبر ۲۰۰۸ تکمیل و ارائه شد که در آدرس زیر قابل مشاهده است:

<http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/cpc-2.asp>

4- Services Sectoral Classification List, MTN.GNS/W/120, 10 July 1991.

Available at: http://www.wto.org/gatt_docs/English/SULPDF/92120215.pdf

5- Group of Negotiations on Services.

6- Krajewski, M., op. cit., p. 101.

7- European Communities Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/USA, p. 371, para. 7.322.

۴) مشابهت در میان روش‌های عرضه

موضوع دیگری که می‌تواند به تعیین مشابهت خدمات مربوط باشد، چگونگی در نظر گرفتن روش‌های مختلف عرضه^۱ است. هیئت رسیدگی در Canada – Autos بیان داشت: «منطقی به نظر می‌رسد ... که خدمات عرضه‌شده با روش‌های ۳ و ۴ و خدمات عرضه‌شده از قلمرو دیگر اعضا از طریق روش‌های ۱ و ۲، خدمات مشابه است».^۲ به نظر می‌رسد در نظر گرفتن مفهوم شباهت بر اساس روش‌های عرضه منطقی نباشد زیرا اولاً، تمام تعهدات و محدودیت‌های مندرج در جدول بر اساس روش‌های عرضه است. اگر خدمات عرضه‌شده از طریق روش‌های مختلف، مشابه در نظر گرفته شوند، آن گاه تمایز بین آن‌ها بی‌معنی خواهد بود.^۳ ثانیاً، خدمات عرضه‌شده از طریق روش‌های عرضه، همیشه خارجی است و تعیین شباهت در روش‌های عرضه، مقایسه بین دو خدمت خارجی است در حالی که در مقررۀ رفتار ملی، این مقایسه باید بین عرضه خدمات داخلی و خارجی انجام شود.

ممکن است مشابهت بین روش‌های عرضه در ارتباط با رفتار دولت کامله‌الوداد، نقش ایفا کند اما ایفای این نقش در مورد رفتار ملی بی‌معنی است. بنابراین، خدمات عرضه‌شده از طریق شیوه‌های مختلف عرضه باید ناهمگون و غیرمشابه در نظر گرفته شود.

۵) فرایندها و روش‌های تولید^۴

نظر مشهور، در نظر گرفتن فرایندها و روش‌های تولید برای تعیین مشابهت کالاها را رد کرده است.^۱ صرف‌نظر از اعتبار یا عدم اعتبار این دیدگاه در زمینه کالاها، استفاده از

۱- چهار روش عرضه که در بند ۲ ماده ۱ گاتس به آن‌ها اشاره شده عبارت‌اند از:

روش (۱) عرضه فرامرزی: از قلمرو یک عضو به قلمرو هر عضو دیگر؛

روش (۲) مصرف در خارج: در قلمرو یک عضو به مصرف‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر؛

روش (۳) حضور تجاری: توسط عرضه‌کننده خدمت یک عضو از طریق حضور تجاری در قلمرو هر عضو دیگر؛

روش (۴) جابه‌جایی اشخاص حقیقی: توسط عرضه‌کننده خدمت یک عضو از طریق حضور اشخاص حقیقی یک عضو در قلمرو هر عضو دیگر.

2- Canada – Certain Measures Affecting the Automotive Industry, WT/DS139/R - WT/DS142/R, op. cit., p. 417, para. 10.307.

3- Krajewski, M., op. cit., p. 102.

4- Process and Production Methods (PPMs).

فرایندها و روش‌های تولید در گاتس دشوار است زیرا تولید و مصرف یک خدمت، اغلب، هم‌زمان هستند. عرضه‌کننده خدمت، شیوه تولید و عرضه خدمت و خود خدمت، عموماً، بخشی از یک زنجیره هستند. تمایز بین خدمت و تولید آن، اگر غیرممکن نباشد، بسیار مشکل است. همچنین در نظر گرفتن فرایندها و روش‌های تولید باعث افزایش موانع در دسترسی به بازار است و کشورهای در حال توسعه‌ای را که روش‌های تولید مناسبی برای محصولات [و خدمات] خود ندارند با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو می‌کند.^۲ با توجه به اینکه تولیدکنندگان خارجی برای واردات محصولات خود به بازار کشورهای دیگر، ملزم به رعایت استانداردها و مطابقت با استانداردهای وضع شده از طرف کشور میزبان برای اخذ مجوز هستند؛ استاندارد بالای کالاها [و خدمات] وارداتی منجر به بررسی و اصلاح فرایندها و روش‌های تولید و ارتقای کیفیت محصولات داخلی در حد استانداردهای خارجی می‌شود^۳ اما ممکن است همین رویه بین خدمات داخلی و وارداتی تبعیض ایجاد کند. در قواعد سخت‌گیرانه حقوق سازمان جهانی تجارت، چالش‌های مربوط به فرایندها و روش‌های تولید بیشتر در شرایط استثنایی و به‌ویژه در مورد اهداف زیست‌محیطی بروز می‌کند.^۴ در حقوق اتحادیه اروپا فرایندها و روش‌های تولید، به رسمیت شناخته شده است و این اتحادیه از اعضای خود در زمینه توسعه اقتصادی و اجتماعی، از جمله انتقال فناوری و دانش فنی، حمایت گسترده‌ای به عمل می‌آورد و به این شکل، انطباق و توسعه با سهولت بیشتری حاصل می‌شود؛ در حالی که سازمان جهانی تجارت برای حمایت از ارتقای تجارت و انتقال فناوری، ساختاری ابتدایی و ناقص دارد. اهمیت روزافزون فرایندها و روش‌های تولید، افق‌های جدیدی در برابر سازمان جهانی تجارت برای عملکردهای آینده گشوده است. به رسمیت‌شناختن فرایندها و روش‌های تولید به سطح حمایت از کسانی که تحمیل فرایندها و روش‌های تولید بر آن‌ها اثرگذار است، بستگی دارد. انتقال فناوری، مهم‌ترین نتیجه به رسمیت‌شناختن اقدامات مبتنی بر فرایندها و روش‌های تولید است. از این دست

1- Potts, J., The Legality of PPMs under the GATT: Challenges and Opportunities for Sustainable Trade Policy, International Institute for Sustainable Development, 2008, p. 35.

Available at: http://www.iisd.org/pdf/2008/ppms_gatt.pdf.

۲- کوتیر، توماس و ماتیاس اوش، «تبعیض مستقیم و غیرمستقیم در حقوق سازمان تجارت جهانی و اتحادیه اروپا»، ترجمه: مهریار راشدی، ویژه‌نامه مجله حقوقی بین‌المللی، زمستان ۱۳۹۱، ص. ۲۸۵.

۳- همان.

۴- همان، ص. ۲۸۷.

اقدامات می‌توان به پیگیری حقوق بشر یا سیاست‌های زیست‌محیطی در زمینه تغییرات آب و هوا اشاره کرد. به عبارت دیگر، سازمان جهانی تجارت، نیازمند توسعه نظارت‌های خود بر استقرار عدم تبعیض و به رسمیت شناختن اهداف سیاستی و نظارتی گسترده‌تر در زمینه تجارت است.^۱ با توجه به طرح و توسعه رویکردهای بشری و زیست‌محیطی در سازمان جهانی تجارت، در نظر گرفتن فرایندها و روش‌های تولید برای تعیین مشابهت، نیازمند آن است که دقیق‌تر به این حیطة پرداخته شود و قواعد و مقررات متناسب با آن تدوین شود تا بر اساس معیارهای مناسب و نه بر اساس درک شهودی و دل‌خواه به این مهم پرداخته شود. با توجه به مقررات و رویه سازمان جهانی تجارت و به ویژه گاتس، در حال حاضر، امکان اینکه از فرایندها و روش‌های تولید برای تعیین مشابهت خدمات استفاده شود، وجود ندارد ولی با عنایت به اهتمام جهانی بر توجه جدی به الزامات حقوق بشری و زیست‌محیطی، در آینده نزدیک شاهد این خواهیم بود که فرایندها و روش‌های تولید به یکی از موضوعات مهم و تعیین‌کننده در رقابت بین کالاها و خدمات تبدیل شود.

بر خلاف گاتس که فقط کالاهای مشابه را تحت پوشش قرار می‌دهد، مواد ۲ و ۱۷ گاتس، علاوه بر پوشش خدمات مشابه، عرضه‌کنندگان خدمات مشابه را نیز تحت پوشش قرار می‌دهد و این موضوع، حکایت از این مطلب دارد که تدوین‌کنندگان گاتس به پیوند زنجیره‌وار خدمت و عرضه‌کننده خدمت توجه داشته‌اند. با توجه به اینکه تعهد رفتار ملی در مورد عرضه‌کنندگان خدمات مشابه نیز قابل اعمال است، در ادامه شرایط مشابهت عرضه‌کنندگان خدمات مورد بررسی قرار می‌گیرد.

ب. عرضه‌کنندگان خدمات مشابه

تعمیم مشابهت به عرضه‌کنندگان خدمات، نشان‌دهنده این واقعیت است که ارائه‌دهندگان خدمات، بخشی از ماهیت زنجیره‌وار خدمات هستند.^۲ با توجه به اینکه بسیاری از سیاست‌های نظارتی به جای خدمات، عرضه‌کنندگان خدمات را هدف قرار می‌دهند، لازم است به عرضه‌کنندگان خدمات به‌عنوان یکی از عوامل مهم در زنجیره خدمات نگریسته شود. در این توجه، ضروری است به عرضه‌کننده بالقوه و بالفعل،

۱- همان، صص. ۲۹۱-۲۹۰.

2- Stephenson, S., ed., *Services Trade in the Western Hemisphere: Liberalization, Integration, and Reform*, Brookings Institution Press, 2000, p. 52.

ویژگی‌های عرضه‌کننده، و همچنین ارتباط خدمات مشابه با عرضه‌کنندگان خدمات مشابه پرداخته شود.

(۱) عرضه‌کننده بالفعل و بالقوه خدمات

ابتدا باید مشخص شود چه کسی می‌تواند عرضه‌کننده خدمات باشد؟ در جواب این سؤال که آیا فقط ارائه‌دهندگان واقعی خدمات می‌توانند به‌عنوان عرضه‌کننده در نظر گرفته شوند یا همه آن‌هایی که توانایی ارائه خدمات دارند نیز عرضه‌کننده خدمات در چارچوب گاتس محسوب می‌شوند، هیئت رسیدگی در EC - Bananas III اظهار داشت: از آنجایی که ماده ۱۷ گاتس مرتبط با شرایط رقابت است، این موضوع می‌تواند متضمن در نظر گرفتن عرضه‌کنندگان بالقوه خدمات به‌عنوان عرضه‌کنندگان خدمات باشد.^۱

دیدگاه هیئت رسیدگی با معنی عرضه‌کننده مندرج در ماده ۲۸ که اشعار می‌دارد: «هر شخصی است که خدمتی را عرضه می‌کند».^۲ معنای متداول «عرضه‌کردن»^۳ حکایت از این دارد که در حال حاضر، شخص در حال عرضه خدمات است. بنابراین، عرضه‌کنندگان بالقوه خدمات در شمول مفهوم عرضه‌کننده که در ماده ۱۷ مندرج است قرار نمی‌گیرند. رکن استیناف در Canada-Autos اشاره می‌کند: «یافته‌های هیئت رسیدگی در مورد ساختار بازار وسایل نقلیه موتوری و همچنین اینکه کدام شرکت‌ها ارائه‌دهندگان «بالفعل» خدمات عمده تجاری در زمینه وسایل نقلیه موتوری در کانادا هستند، بر اساس واقعیت شکل نگرفته‌اند».^۴ این انتقاد رکن استیناف از هیئت رسیدگی، مبنی بر اینکه یافته قابل‌قبولی در مورد ارائه‌دهندگان بالفعل نداشته، حاکی از این است که رکن استیناف، فقط عرضه‌کنندگان واقعی را در رقابت مؤثر می‌داند. بنابراین، به نظر می‌رسد در تعیین شباهت بین عرضه‌کنندگان خدمات مشابه باید به بالفعل یا بالقوه بودن عرضه‌کننده به‌عنوان یک عامل در احراز شباهت، توجه شود.

1- European Communities Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/USA, op.cit., p. 371, para. 7.320.

۲- بند ز ماده ۲۸ گاتس.

3- supply.

4- Canada - Certain Measures Affecting the Automotive Industry, op. cit., p. 53, para. 164.

۲) ویژگی‌های عرضه‌کننده

پس از شناسایی عرضه‌کنندگان واقعی، برای تشخیص مشابهت آن‌ها می‌توان از بررسی ویژگی‌های آن‌ها شروع کرد. معیارهایی مانند تأسیس قانونی شرکت، اندازه شرکت، حجم معاملات، تعداد کارکنان، نوع دارایی‌ها، زمینه‌های قبلی کسب و کار شرکت، تجهیزات فنی، تجربه و دانش، می‌تواند در احراز مشابهت عرضه‌کنندگان خدمات، مفید باشد.^۱

همچنین توجه به مهارت شخص عرضه‌کننده خدمت، مدارک و تخصص او می‌تواند مدنظر قرار گیرد. مثلاً ممکن است، پرستاری که مدارج دانشگاهی را طی کرده، با پرستاری که فقط آموزش حرفه‌ای دیده، غیرمشابه تلقی شود.

۳) ارتباط عرضه‌کنندگان خدمات مشابه با خدمات مشابه

هیئت رسیدگی در EC – Bananas III مقرر می‌دارد: «... معاملات عمده و همچنین هریک از زیربخش‌های مختلف خدمات که در سرفصل بخش ۶ طبقه‌بندی مرکزی کالاها (CPC) ذکر شده، مشابه هستند، اگر عرضه انجام‌شده در ارتباط با عمده‌فروشی خدمات، فارغ از منشأ آن‌ها [...]، حداقل تا حدی که این اشخاص، ارائه‌دهنده این خدمات مشابه باشند، عرضه‌کنندگان خدمات مشابه تلقی می‌شوند». آزانجاکه این قسمت از گزارش هیئت، غیرقابل پژوهش بود، رکن استیناف به این مسئله نپرداخت.

هیئت رسیدگی در Canada – Autos نیز همین نظر را تأیید کرده، آنجا که بیان می‌دارد: «تا حدی که عرضه‌کنندگان خدمات با عرضه خدمات مشابه در ارتباطاند، باید مشابه در نظر گرفته شوند».^۳

رویکرد اتخاذشده توسط هیئت رسیدگی Canada – Autos در مورد عرضه‌کنندگان خدمات مشابه در ادبیات حقوقی مورد انتقاد واقع شده است.^۴ در نظر گرفتن مشابهت عرضه‌کنندگان خدمات، منحصرأ بر پایه خدمات مشابه، بدون توجه به ویژگی‌های

1- Krajewski, M., National Regulation and Trade Liberalization in Services, Kluwer Law International, 2003, p. 105.

2- European Communities Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/USA, p. 378, para. 7.346.

3- Canada - Certain Measures Affecting the Automotive Industry, WT/DS139/R - WT/DS142/R, p. 405, para. 10.248.

4- Krajewski, M., Public Services and Trade Liberalization: Mapping the Legal Framework, p. 17. Available at: <http://attac-typo.heinlein-support.de/attac-typo3/archive/GATS/www.attac.de/gats/krajewski-gats-publicservices.pdf>.

عرضه‌کننده با منطوق و مفهوم ماده ۱۷ ناسازگار است زیرا این ماده اعضا را متعهد می‌کند تا رفتار آن‌ها در قبال «خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه» نامطلوب‌تر نباشد. اگر قرار بود در این مقرره فقط شباهت خدمات مدنظر قرار گیرد، جمله‌بندی ماده ۱۷ باید متفاوت می‌بود. پیش‌نویس نهایی ۱۹۹۰ گاتس صرفاً بر شباهت خدمات متمرکز شده بود که این رویکرد رد شد و ماده ۱۷ فعلی جایگزین آن شد. چنانچه مشاهده می‌شود تاریخ مذاکرات نیز گواهی می‌دهد که تدوین‌کنندگان گاتس از درج عبارت «عرضه‌کنندگان خدمات مشابه» هدف و منظوری داشته‌اند. در غیر این صورت، نیازی نبود که عبارت قبلی که بر خدمات مشابه متمرکز بود تغییر کند و عبارت فعلی جایگزین آن شود. بنابراین، شباهت خدمات می‌تواند به‌عنوان یکی از عوامل تعیین شباهت عرضه‌کنندگان خدمات مدنظر قرار گیرد، نه تنها عامل در تشخیص شباهت.

۲-۴. رفتار [متخذه] نامطلوب‌تر نباشد

بند ۱ ماده ۱۷ برای جلوگیری از اتخاذ تبعیض ناروا بر علیه خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات خارجی مقرر می‌دارد: «هر عضو در بخش‌هایی که در جدولش ذکر شده است و با رعایت قیود و شرایط مقرر در آن، رفتاری را درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر در خصوص همه اقدامات مؤثر بر عرضه خدمات اتخاذ خواهد کرد که از رفتار متخذه در قبال خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه داخلی نامطلوب‌تر نباشد».

بر اساس مقرره فوق، اگر کشوری با خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات خارجی، رفتاری نامطلوب‌تر از آنچه با خدمات و عرضه‌کنندگان داخلی مشابه دارد، اتخاذ کند، به‌عنوان ناقض ماده ۱۷ و تعهد رفتار ملی تلقی می‌شود. در این بند، معیار رفتار ملی را نامطلوب‌تر نبودن رفتار معرفی می‌کند نه رفتار برابر و یکسان. بند ۲ همین ماده^۱ تصریح می‌کند که تعهد رفتار ملی می‌تواند با اعطای رفتار رسماً مشابه یا رسماً متفاوت برآورده شود. به نظر می‌رسد جمله‌بندی بند ۲ ماده ۱۷ به استدلال‌های هیئت رسیدگی در US-Section 337 بسیار نزدیک است، آنجا که اظهار می‌دارد: «ممکن است مواردی وجود داشته باشد که اعمال مقررات قانونی رسماً مشابه، درعمل منجر به رفتار نامطلوب‌تر با محصولات وارداتی شود و طرف متعاقد، مجبور به اعمال مقررات قانونی

۱- هر عضو می‌تواند با اتخاذ رفتاری رسماً مشابه یا رسماً متفاوت با رفتار متخذه درمورد خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات مشابه داخلی خود، در قبال خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات اعضای دیگر، شرایط بند ۱ را برآورده سازد.

متفاوت در مورد محصولات وارداتی شود تا در واقع رفتاری که نامطلوب‌تر نباشد را تضمین کند»^۱.

بند ۳ ماده ۱۷^۲ رفتاری که شرایط رقابت را به نفع خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات داخلی تغییر دهد، نامطلوب‌تر تلقی می‌کند. این جمله‌بندی نیز به استدلال هیئت رسیدگی در US-Section 337 نزدیک است که با توجه به بند ۴ ماده ۳ گات ۱۹۴۷ بیان داشته: «بند ۴ نه تنها قوانین و مقرراتی را که به طور مستقیم بر شرایط فروش یا خرید حاکم هستند، بلکه قوانین و مقرراتی را که می‌تواند شرایط رقابت بین محصولات داخلی و وارداتی را در بازار داخلی تغییر دهد نیز شامل می‌شود»^۳. با توجه به بند ۳ ماده ۱۷، برای نشان دادن تبعیض رسمی (قانونی)، وجود رفتار متفاوت بین خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات کافی نیست، بلکه باید بررسی شود که این رفتار، تغییردهنده شرایط رقابت به نفع خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات داخلی هست یا نه. علاوه بر رفتار رسماً متفاوت، تعهد رفتار ملی ممکن است توسط رفتار رسماً مشابه نیز نقض شود. به عبارت دیگر اگر رفتار رسماً مشابه، بین خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات بر اساس منشأ آن‌ها تفاوتی قائل نشود، اما شرایط رقابت را به نفع خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات داخلی تغییر دهد، ناقض تعهد رفتار ملی تلقی می‌شود. از این رو ماده ۱۷، هر دو صورت تبعیض رسمی (مستقیم) و عملی (غیرمستقیم) را پوشش می‌دهد.

در EC – Bananas III هیئت رسیدگی تصریح می‌کند: «برای احراز تبعیض غیرمستقیم» کافی نیست که برای هر عرضه‌کننده خدمات خارجی، رفتاری نامطلوب‌تر از رفتار با هر عرضه‌کننده خدمات مشابه داخلی باشد؛^۴ بلکه برای وجود تبعیض غیرمستقیم، رفتار با همه آن گروه از عرضه‌کنندگان خارجی مشابه در مقایسه با رفتاری که با همه گروه عرضه‌کنندگان داخلی مشابه می‌شود، باید نامطلوب‌تر باشد.

1- United States - Section 337 of the Tariff Act of 1930, L/6439 - 36S/345, 7 November 1989, p. 39, para. 5.11. Available at: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/87tar337.pdf

۲- چنانچه رفتار رسماً مشابه یا رسماً متفاوت متخذه، شرایط رقابت را در قیاس با خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات مشابه عضو دیگر، به نفع خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات این عضو تغییر دهد، نامطلوب‌تر تلقی خواهد شد.

3- Ibid, p. 38, para. 5.10.

4- European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/USA, p. 374, para. 7.332.

اگر رفتار رسماً مشابه با خدمات داخلی و وارداتی مشابه، رفتاری نامطلوب‌تر برای خدمات داخلی در پی داشته باشد، بار اثبات تأثیر نامناسب این رفتار با طرف مدعی خواهد بود.^۱ مدعی باید ثابت کند که اقدام مورد بررسی، سبب این تأثیر نامطلوب است و این تأثیر نامطلوب نباید ناچیز باشد.^۲

در پایان باید اشاره کرد، پس از احراز مفاد مندرج در ماده ۱۷ که فوقاً بررسی شد می‌توان به این سوال پاسخ داد که آیا کشور پذیرنده خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات خارجی، مرتکب نقض تعهد رفتار ملی شده است یا خیر.^۳

۲-۵. معافیت‌های رفتار ملی در چارچوب گاتس

ماده ۱۴ گاتس که مشتمل بر استثنائات کلی است، به اعضا این امکان را می‌دهد که برای دفاع از اخلاق عمومی یا حفظ نظم عمومی، حفظ حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاه، جلوگیری از روش‌های مکارانه و متقلبانه، حفظ مطالب خصوصی افراد، ایمنی و اجتناب از وضع مالیات مضاعف و ... تدابیری را اتخاذ کنند.^۴ البته این اقدامات باید

1- Japan - Measures Affecting Consumer Photographic Film and Paper, WT/DS44/R, 31 March 1998, p. 466, para. 10.367. Available at:

https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/ExportFile.aspx?Id=26887&file name=Q/WT/DS/44R07.pdf

2- Alexander, K. & T. Andenæs, the World Trade Organization and Trade in Services, Martinus Nijhoff, 2008, pp. 185-6.

3-China - Certain Measures Affecting Electronic Payment Services, WT/DS413/R, 16 July 2012, p. 189, para. 7.741. Available at: http://www.wto.org/english/news_e/news12_e/413r_e.htm

۴- ماده ۱۴ گاتس تحت عنوان استثنائات کلی، مقرر می‌دارد:

با توجه به این الزام که اقدامات مزبور نباید به‌گونه‌ای اجرا شوند که به‌صورت وسیله‌ای برای اعمال تبعیض دل‌خواهانه یا غیرقابل‌توجیه میان کشورهای دارای شرایط مشابه یا برای برقراری محدودیتی پنهانی در مورد تجارت خدمات درآیند، هیچ چیز در موافقت‌نامه حاضر به‌گونه‌ای تفسیر نخواهد شد که مانع هیچ عضوی از اتخاذ یا اجرای اقداماتی شود که:

(الف) برای دفاع از اخلاق عمومی یا حفظ نظم عمومی لازم است؛

(ب) برای حفظ حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاه لازم است؛

(ج) برای تضمین رعایت قوانین یا مقرراتی که با مقررات موافقت‌نامه حاضر از جمله مقررات مربوط به موارد زیر مغایرت ندارند، لازم است:

(۱) جلوگیری از روش‌های مکارانه و متقلبانه یا مقررات مربوط به رسیدگی به آثار قصور بر قراردادهای خدمات؛

(۲) حفظ مطالب خصوصی افراد در رابطه با پردازش و انتشار اطلاعات شخصی و حفظ جنبه محرمانه بایگانی‌ها و حساب‌های افراد؛

(۳) ایمنی؛

به‌گونه‌ای اعمال شود که تبعیضی بین کشورها قائل نشود. به همین ترتیب در ماده ۱۴ مکرر، تدابیر مربوط به منافع امنیتی، عرضه خدمات مربوط به تأسیسات نظامی، موارد مربوط به مواد قابل شکافتن و گداختن [هسته‌ای]، اقدامات مربوط به هنگام جنگ یا دیگر وضعیت‌های اضطراری و همچنین اقدامات عضو مزبور برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی طبق تعهداتش بر اساس منشور ملل متحد، از شمول ماده ۱۷ مستثنا شده‌اند. صرف‌نظر از معافیت‌های مندرج در مواد ۱۴ و ۱۴ مکرر و مندرجات هر عضو در جدول تعهدات خاص درمورد رفتار ملی و دسترسی به بازار، معافیت‌هایی برای تعهد رفتار ملی منظور شده؛ هرچند تعداد این معافیت‌ها از تعداد معافیت‌های رفتار دولت کامله‌الوداد کمتر است.^۱

تعهد رفتار ملی درمورد قوانین، مقررات یا الزامات حاکم بر تدارکات توسط مؤسسات دولتی جهت مقاصد حاکمیتی، نه مقاصد تجاری، قابل اعمال نخواهند بود.^۲ همچنین، مشروط بر اینکه هدف تفاوت رفتار، تضمین وضع یا وصول عادلانه یا مؤثر مالیات‌های مستقیم درمورد خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات اعضای دیگر باشد، عدول از تعهد رفتار ملی، نقض این تعهد محسوب نخواهد شد.^۳

بر اساس بند ۳ ماده ۲۲، یک عضو نمی‌تواند در خصوص تدابیر عضو دیگر که در حوزه شمول موافقت‌نامه بین‌المللی منعقدشده میان آن‌ها درباره اجتناب از مالیات مضاعف قرار دارد، به ماده ۱۷ متوسل شود. بنابراین موافقت‌نامه‌های بین‌المللی اعضای سازمان جهانی تجارت درمورد اجتناب از مالیات مضاعف مشمول نقض تعهد رفتار ملی نخواهد شد. در صورت اختلاف میان اعضا در این خصوص که آیا تدبیری [خاص] در حوزه

(د) با ماده ۱۷ مغایرت دارد، مشروط بر اینکه هدف تفاوت رفتار، تضمین وضع یا وصول عادلانه یا مؤثر مالیات‌های مستقیم درمورد خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات اعضای دیگر باشد؛

(ه) با ماده ۲ مغایرت دارد، مشروط بر اینکه تفاوت رفتار از موافقت‌نامه‌ای درباره اجتناب از وضع مالیات مضاعف یا مقرراتی درمورد اجتناب از وضع مالیات مضاعف در هر موافقت‌نامه یا ترتیب بین‌المللی دیگر که عضو مزبور در آن مشارکت دارد، ناشی شده باشد.

۱- تعداد کم این معافیت‌ها به این دلیل است که به اعضای سازمان جهانی تجارت اجازه داده شده بخش‌ها و روش‌های عرضه خدمات که مایل به اعمال رفتار ملی درمورد آن‌ها هستند، به‌طور آزادانه، در جدول درج کنند.

۲- بند ۱ ماده ۱۳ گاتس مقرر می‌دارد:

مقررات مواد ۲، ۱۶ و ۱۷ درمورد قوانین، مقررات یا الزامات حاکم بر تدارکات خدمات توسط مؤسسات دولتی جهت مقاصد دولتی و نه به‌منظور فروش مجدد تجاری یا به قصد استفاده در عرضه خدمات برای فروش تجاری قابل اعمال نخواهد بود.

۳- بند (د) ماده ۱۴ گاتس

شمول موافقت‌نامه منعقد شده میان آن‌ها قرار می‌گیرد یا نه، هریک از طرفین می‌تواند موضوع را در شورای تجارت خدمات مطرح سازد. شورای مزبور، موضوع را به داوری ارجاع خواهد داد. تصمیم داور، قطعی و برای طرفین الزام‌آور خواهد بود. اگر موافقت‌نامه مالیاتی قبل از ۱۹۹۵ منعقد شده باشد رضایت طرفین برای ارجاع موضوع به داوری لازم است ولی اگر تاریخ انعقاد موافقت‌نامه بعد از ۱۹۹۵ باشد، هر طرف موافقت‌نامه می‌تواند به‌طور یک‌جانبه، موضوع را به داوری اجباری ارجاع دهد. در نتیجه، در مورد موافقت‌نامه‌های منعقد شده قبل از ۱۹۹۵، در صورت عدم رضایت یکی از طرفین، خواهان نمی‌تواند جبران خسارت را از طریق WTO پیگیری کند و باید به مفاد و آیین‌های مورد توافق در موافقت‌نامه مالیاتی رجوع شود.^۱

۱- به‌عنوان مثال می‌توان به ماده ۲۶ معاهده مالیاتی میان کانادا و ایالات متحده آمریکا اشاره کرد که در آن به آیین توافق طرفین پرداخته شده است. این معاهده قبل از تاریخ لازم‌الاجرا شدن WTO، یعنی در تاریخ ۱۶ اوت ۱۹۸۴ لازم‌الاجرا شد. بنابراین در صورت عدم توافق طرفین در ارجاع موارد اختلاف به داوری، باید به آیین‌های مندرج در این معاهده مراجعه شود.

نتیجه

تولد گاتس پس از ۸ سال مذاکره در دور اروگوئه، از تلاش طرف‌های گات برای اشاعه نظام تجارت چندجانبه از کالاها به خدمات حکایت دارد. برخی اصول و تعهدات گات، از جمله رفتار ملی، برای اعمال در حوزه خدمات با شکل دیگری بیان شده است. به‌عنوان یکی از اصول حاکم بر نظام تجارت چندجانبه، رفتار ملی نقشی حیاتی در آزادسازی تجارت خدمات ایفا می‌کند. اولاً، در مقایسه با تجارت کالا، اکثر محدودیت‌های مربوط به تجارت خدمات، ریشه در مقررات ملی دارد.^۱ از این‌رو آزادی تجارت خدمات، نیاز به رفع این محدودیت‌ها دارد که رفتار ملی می‌تواند یکی از این ابزارها به حساب آید. ثانیاً، پیشبرد تجارت خدمات تا حد زیادی وابسته به مذاکراتی است که در آن اعضای سازمان به تقبل تعهدات در زمینه رفتار ملی مبادرت می‌کنند. برخلاف گات که اعمال رفتار ملی در آن، بدون تعهد قبلی صورت می‌گیرد، در نظر گرفتن رفتار ملی به‌عنوان یکی از تعهدات خاص، یکی از ویژگی‌های متمایز گاتس است و نشان از این دارد که رفتار ملی به‌طور خودکار در همه بخش‌های خدمات اعمال نمی‌شود بلکه فقط در مورد بخش‌ها، زیربخش‌ها و فعالیت‌های مندرج در جدول که عضو مزبور، آن را جزء تعهدات خود قرار داده اعمال می‌شود. ثالثاً، قلمرو رفتار ملی در گاتس فقط مختص تجارت نیست بلکه سرمایه‌گذاری‌های مشتمل بر روش‌های عرضه از طریق حضور تجاری عرضه‌کنندگان خدمات خارجی یا سرمایه‌گذاری را در بر می‌گیرد.

در حالی که رفتار ملی در بستر تجارت کالا به‌طور قابل‌ملاحظه‌ای مورد تبیین و تفسیر هیئت‌های رسیدگی، رکن استیناف و محققین قرار گرفته، تفسیر این تعهد در گاتس، کمتر بسط و توسعه یافته است. با توجه به اینکه سازوکار حل‌وفصل اختلافات، بر گات و گاتس حاکم است، اشاعه رویه گات به بخش خدمات، دور از منطوق و تدبیر نخواهد بود. علاوه بر این، برخی مفاد تعهد رفتار ملی نظیر «مشابهت» و «نامطلوب‌تر نباشد» در گات و گاتس مشترک است. بر اساس همین دلایل، بسیاری از متخصصان و محققین، تفسیر رفتار ملی در گات را به گاتس تعمیم داده‌اند؛ هرچند ماهیت اساسی خدمات که غیرقابل لمس و غیرقابل انبارش بودن است^۲، تفسیر رفتار ملی در زمینه خدمات را پیچیده‌تر می‌کند.

1- Feketekuty, G., International Trade in Services: An Overview and Blueprint for Negotiations, Ballinger Pub Co, 1988, pp. 30-34.

2- McLachlan, R., C. Clark & I. Monday, Australia's Service Sector: A Study in Diversity, Canberra, Productivity Commission, 2002, p. 6.

در چارچوب موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات، مهم‌ترین اثر رفتار ملی، الزام به ایجاد شرایط رقابتی برابر بین خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه داخلی و خارجی است. پس از پرداخت عوارض و حقوق گمرکی و ورود خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات خارجی به قلمرو عضو دیگر، رفتار دولت میزبان نباید به گونه‌ای باشد که شرایط رقابت را به نفع خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات داخلی تغییر دهد. به عبارت دیگر، دولت میزبان باید با اتخاذ رفتار رسماً مشابه و در مواقعی برای حفظ توازن در رقابت، اتخاذ رفتار رسماً متفاوت، شرایطی را برای خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات خارجی مهیا کند که از شرایط خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات داخلی مشابه، نامطلوب‌تر نباشد. در صورتی که در بخش / بخش‌های خدمات یا روش / روش‌های عرضه، هر عضو محدودیت‌هایی در جدول قید کرده باشد یا در مواردی که گاتس معافیت‌هایی برای رفتار ملی در نظر گرفته باشد، رفتاری مغایر با تعهد رفتار ملی صورت بگیرد، نقض تعهد رفتار ملی محسوب نخواهد شد و اعضای سازمان در مقام ادعا نمی‌توانند به نقض رفتار ملی استناد کنند و به تفاهم‌نامه حل‌وفصل اختلافات (DSU)^۱ مندرج در ماده ۲۳ متوسل شوند.^۲

1- Dispute Settlement Understanding.

۲- ماده ۲۳ گاتس در مورد حل اختلاف و اجرا مقرر می‌دارد:

- ۱- اگر هر عضو تشخیص دهد که عضو دیگر از انجام تکالیف یا تعهدات خاص خود به موجب موافقت‌نامه حاضر امتناع می‌ورزد، می‌تواند به منظور دست‌یافتن به راه‌حل مرضی‌الطرفینی برای موضوع، به تفاهم‌نامه حل اختلاف متوسل شود.
- ۲- اگر رکن حل اختلاف تشخیص دهد که اوضاع و احوال به قدر کافی جدی است تا چنین اقدامی را توجیه کند، می‌تواند به عضو یا اعضا اجازه دهد که اجرای تکالیف و تعهدات خاص به موجب ماده ۲۲ تفاهم‌نامه حل اختلاف را در مورد عضو یا اعضای دیگر به حالت تعلیق درآورند.
- ۳- اگر یک عضو تشخیص دهد هر یک از مزایایی را که به طور معقول انتظار داشت طبق یک تعهد خاص عضو دیگر به موجب قسمت ۳ موافقت‌نامه حاضر عایدش شود، در نتیجه اقدامی که با مقررات این موافقت‌نامه تعارض ندارد، از میان رفته یا لطمه دیده است می‌تواند به تفاهم‌نامه حل اختلاف متوسل شود. اگر رکن حل اختلاف احراز کند که اقدام مزبور، چنین مزایایی را از میان برده یا به آن لطمه زده است، عضو متأثر از این اقدام، استحقاق تعدیل مرضی‌الطرفینی را بر مبنای بند ۲ ماده ۲۱ که ممکن است تغییر اقدام مزبور یا انصراف از آن را شامل شود، خواهد داشت. چنانچه میان اعضای ذی‌ربط توافقی حاصل نشود، ماده ۲۲ تفاهم‌نامه حل اختلاف قابل اعمال خواهد بود.

با توجه به اینکه تعهد رفتار ملی به‌طور مستقیم بر اقدامات داخلی دولت‌ها اثرگذار است، اغلب شاهد نقض این تعهد هستیم. شاید بتوان گفت که تبعیض به نفع محصولات و خدمات داخلی، سیاست پنهان و مشترک بسیاری از دولت‌هاست. هنگام بحث از رفتار ملی و نقض آن در چارچوب گاتس، رویه و دکتترین دو موضوع کلیدی را مورد توجه قرار می‌دهند؛ اول، مفهوم خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه و دوم، احراز تبعیض علیه خدمات وارداتی.^۱ همان‌طور که در بررسی قلمرو تعهد رفتار ملی نیز اشاره شد، هیئت رسیدگی در EC – Bananas III ابراز داشت، برای اینکه نقض تعهد رفتار ملی در چارچوب ماده ۱۷ گاتس رخ دهد، سه موضوع باید احراز شود:

- (۱) تعهد مزبور باید در بخش و روش عرضه موردنظر تقبل شده باشد؛
- (۲) اقدام مؤثر بر عرضه خدمات در آن بخش یا روش عرضه باید اتخاذ یا اعمال شده باشد؛
- (۳) اقدام [موردنظر] باید رفتاری درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات دیگر اعضا اتخاذ کند که از رفتار متخذه با خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات داخلی نامطلوب‌تر باشد.^۲

در پایان لازم است اشاره شود علاوه بر اهمیت پیوستن به سازمان جهانی تجارت که ایران نیز گام‌هایی در مسیر الحاق به آن برداشته، موضوع مهم‌تر، لزوم شناخت دقیق از ظرفیت‌های ملی در حوزه‌های کالا و خدمات است تا از عضویت در سازمان جهانی تجارت، فرصتی برای رشد اقتصادی و افزایش رفاه ایجاد کنیم و گرنه عضویت صرف، چالش‌های جدی را فراروی ما قرار خواهد داد. با افزایش آگاهی از قوانین و مقررات سازمان و همچنین تطبیق مفاد موافقت‌نامه‌های آن با قوانین اساسی و عادی و همچنین مقررات و آیین‌نامه‌های موجود داخلی و در صورت ضرورت، اصلاح مقررات مذکور یا حفظ آن‌ها و درج در جدول تعهدات خاص می‌توان از بروز مشکلات فراراه تجارت ایران با کشورهای دیگر جلوگیری کرد. به‌همین منظور باید مطالعات دقیقی در حوزه‌های کالا، خدمات و مالکیت فکری انجام شود و نقاط قوت و ضعف آن در داخل به تفکیک بخش مشخص شود تا آگاهانه و محتاطانه به درج تعهدات و معافیت‌ها در جداول اقدام شود. علاوه بر این، در این مسیر نباید از شفافیت در قوانین، مقررات و

1- Lal Das, B., The World Trade Organization: A Guide to the Framework for International Trade, Second print, Zed Books, 2000, p. 33.

2- European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/ECU, p. 375, para. 7.314.

سازوکارها و همچنین تعامل سازنده سیاسی و اقتصادی ایران با دیگر کشورها که نیازمند هماهنگی در قالب چارچوب‌های تعریف‌شده با توجه به اصول و ارزش‌ها و ابتنا به سه اصل اساسی عزت، حکمت و مصلحت است، غافل شد.

منابع:

- بیگزاده، ابراهیم، حقوق سازمان‌های بین‌المللی، مجد، ۱۳۸۹.
- شیروی، عبدالحسین، حقوق تجارت بین‌الملل، چاپ دوم، سمت، ۱۳۹۰.
- کوتیر، توماس و ماتياس اوش، «تبعیض مستقیم و غیرمستقیم در حقوق سازمان تجارت جهانی و اتحادیه اروپا»، ترجمه: مهریار راشدی، ویژه‌نامه مجله حقوقی بین‌المللی، زمستان ۱۳۹۱.
- لوفلد، آندریاس، حقوق بین‌الملل اقتصادی، ترجمه: محمد حبیبی مجنده، جنگل، ۱۳۹۰.
- Alexander, K. & T. Andenæs, The World Trade Organization and Trade in Services, Martinus Nijhoff, 2008.
- Cossy, M., Determining "Likeness" under the GATS: Squaring the Circle?, WTO Economic Research and Statistics Division, 2006.
- Culbertson, W., International Economic Policies: A Survey of the Economics of Diplomacy, D. Appleton Company, 1925.
- Deardorff, A., "Economic Perspectives on Antidumping Law, Research Seminar in International Economics", Post-Print Paper No. 7, 1989.
- Francois, J. & I. Wooton, Market Structure, "Trade Liberalisation and the GATS", European Journal of Political Economy, 2001.
- Feketekuty, G., International Trade in Services: An Overview and Blueprint for Negotiations, Ballinger Pub Co, 1988.
- Grossman, G., et al., "The Legal and Economic Principles of World Trade Law: National Treatment", Research Institute of Industrial Economics, Working Paper No. 917, 2012.
- Hart, M., "The Mercantilist's Lament: National Treatment and Modern Trade Negotiations", Journal of World Trade Law, Vol. 21, No. 6, 1987.
- Hibbert, E., "The new Framework for Global Trade in Services - All about GATS", The Service Industries Journal, Vol. 23, 2003.
- Hoekman, B. M. & P. C. Mavroidis, the World Trade Organization: Law, Economics and Politics, London, Routledge, 2007.

-
- Jackson, J., *The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations*, 2nd edition, The MIT Press, 1997.
  - Jackson, J., *World Trade and the Law of GATT*, Bobbs-Merrill Company, 1969.
  - Krajewski, M., *National Regulation and Trade Liberalization in Services*, Kluwer Law International, 2003.
  - Lal Das, B., *The World Trade Organization: A Guide to the Framework for International Trade*, Zed Books, 2000.
  - Lester, S. & B. Mercurio, *World Trade Law: Text, Materials and Commentary*, Portland, Hart Publishing, 2008.
  - McClure, W., *German-American Commercial Relations*, *American Journal of International Law*, Vol. 19, 1925.
  - McLachlan, R., C. Clark & I. Monday, *Australia's Service Sector: a Study in Diversity*, Canberra: Productivity Commission, 2002.
  - Munin, N., *Legal Guide to GATS*, Kluwer Law International, 2010.
  - Porter, R., et al., *Efficiency, Equity, and Legitimacy: The Multilateral Trading System at the Millennium*, Brookings Institution Press, 2001.
  - Potts, J., *The Legality of PPMs under the GATT: Challenges and Opportunities for Sustainable Trade Policy*, *International Institute for Sustainable Development*, 2008.
  - Schermers, H. G. & N. M. Blokker, *International Institutional Law: Unity within Diversity*, 5th Revised ed., Leiden, Martinus Nijhoff, 2011.
  - Schwarzenberger, G., "The Most-Favoured-Nation Treatment in British State Practice", *The British Yearbook of International Law*, Vol. 22, 1945.
  - Stephenson, S., ed., *Services Trade in the Western Hemisphere: Liberalization, Integration, and Reform*, Brookings Institution Press, 2000.

-
- UNCTAD, National Treatment, UNCTAD/ITE/IIT/11, Vol. IV, 1999.
  - UNCTAD, WTO Core Principles and Prohibition, 2003.
  - Van den Bossche, P., The Law and Policy of the World Trade Organization: Text, Cases and Materials, Cambridge University Press, 2005.
  - Van den Bossche, P. & W. Zdouc, The Law and Policy of the World Trade Organization: Text Cases and Materials, 3rd edition, Cambridge University Press, 2013.
  - Wilcox, C., A Charter for World Trade, Macmillan Company, 1949.
  - Wouters, J. & B. De Meester, the World Trade Organization: A Legal and Institutional Analysis, Intersentia, 2007.
  - Canada - Certain Measures Affecting the Automotive Industry, WT/DS139/R - WT/DS142/R, 11 February 2000.
  - China - Measures Affecting Trading Rights and Distribution Services for Certain Publications and Audiovisual Entertainment Products, WT/DS363/R, 12 August 2009.
  - China - Certain Measures Affecting Electronic Payment Services, WT/DS413/R, 16 July 2012.
  - European Communities - Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products, WT/DS135/AB/R, 12 March 2001.
  - European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/AB/R, 9 September 1997.
  - European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/ECU, 22 May 1997.
  - European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/USA, 22 May 1997.
  - Guidelines for the Scheduling of Specific Commitments under the GATSS, Adopted by the Council for Trade in Services on 23 March 2001, S/L/92, 28 March 2001.

-
- Japan - Measures Affecting Consumer Photographic Film and Paper, WT/DS44/R, 31 March 1998.
  - Mexico - Measures affecting Telecommunications Services, WT/DS204/R, 2 April 2004.
  - Services Sectoral Classification List, MTN.GNS/W/120, 10 July 1991.
  - United States - Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services, WT/DS285/AB/R, 7 April 2005.
  - United States - Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services, WT/DS285/R, 10 November 2004.
  - United States - Section 337 of the Tariff Act of 1930, L/6439 - 36S/345, 7 November 1989.
  - United States - Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, WT/DS2/R, 29 January 1996.